

Němec, Jiří

Sociální ukotvení a myšlenkové světy

In: Němec, Jiří. *Eduard Winter 1896-1982 : zpráva o originalitě a přizpůsobení se sudetoněmeckého historika*. Vydání první Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2017, pp. 103-131

ISBN 978-80-210-8808-5; ISBN 978-80-210-8809-2 (online : pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/137554>

Access Date: 18. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

SOCIÁLNÍ UKOTVENÍ A MYŠLENKOVÉ SVĚTY

Rodina a škola

Prostředí, v němž Eduard Winter v dětství vyrůstal, bylo prostředí nižší měšťanské vrstvy, prostředí rakouského c. k. státního úředníka. Winterův otec (nar. 1861) udělal kariéru na Krajském soudě v České Lípě, kde jako bývalý četník pozvolna od roku 1906 z postu kancelisty vystoupal po úřednických stupních k vrchnímu oficiálovi a nakonec až ke správci kanceláře na penzi.³⁵⁶ Winterovi prarodiče z otcovy i matčiny strany byli drobní rolníci, domkáři, takže se dalo hovořit o poměrně úspěšném sociálním vzestupu. Otec Eduard Winter pracoval ve státních službách i před příchodem do České Lípy a s manželkou Herminou, rozenou Simm,³⁵⁷ „velmi spořivou, zbožnou a obchodně obratnou“ ženou,³⁵⁸ jak se o ní po deseti letech vyjádřil Winterův bratranec, žili po svatbě několik let v příhraničních městech severních Čech. Pozdější historik tedy prožil první roky života na rakousko-německé státní hranici. Narodil se jako jejich nejstarší dítě v roce 1896 v Hrádku nad Nisou (*Grottau*) na půli cesty mezi Libercem (*Reichenberg*) a saskou Žitavou (*Zittau*). Obecnou školu začal navštěvovat v Hoře sv. Šebestiána (*St. Sebastiansberg*),

356 Viz SOKA Česká Lípa, Knihy adres (*Adressbücher*) města Česká Lípa z let 1907/1908, 1928, 1935. Otec zemřel v roce 1937.

357 Hermine se narodila v roce 1867. Otec Dominik Simm (nar. 1844 v Nickelsdorf) se do Ervěnic přišel. Matka Bertta, rozená Chilíková, z Ervěnic pocházela (nar. 1845) a byla českého původu. BArch Berlin, Reichsschriftumkammer R 2101, k. 1399, s. 9, Doklad o původu pro zaměstnance z 15. 2. 1939. Hermine zemřela v roce 1948 ve Spremburgu v Braniborsku u syna Paula Wintera.

358 V originále *sehr sparsam, fromm und geschäftstüchtig*. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, Rodinná korespondence, Josef Winter bratranec Eduardu Winterovi dne 21. 10. 1973. Z tohoto dopisu pochází také zmínka o tom, že nejen Winterův otec, ale i strýc působili zprvu jako četníci v oblastech u hranic s Německem.

v malém městečku v Krušných horách. Tady v roce 1901 přišli na svět i Winterovi mladší bratři, dvojčata Gustav a Paul. Otec byl podle pozdních Winterových vzpomínek „Rakušanem tělem i duší“,³⁵⁹ navíc prý hluboce věřícím člověkem a oddaným katolické církvi.³⁶⁰ Doma vládl císařsko-rakouský duch, okořeňován otcovými vzpomínkami na vojenskou službu v Uhrách, který prý mladému Winterovi pomohl na německém státním českolipském gymnáziu trochu se vymanit ze sevření mezi studenty převládajícího německonacionálního radikalismu. Winter, který v posledních letech gymnaziálního studia v letních měsících podstupoval pravidelně přísná duchovní cvičení u jezuitů v Bohosudově,³⁶¹ se podle svých slov dokonce stal stoupencem všerakouské ideje. V očích Winterových německonacionálních spolužáků možná působilo někdy i ostentativně vyjadřované katolické rakušanství obrýleného spolužáka jako výraz jisté konformity, protože oficiální atmosféra na gymnáziu byla předpisově císařskorakouská a římskokatolická. Nahlédneme-li do gymnaziální ročenky z let jeho studií, najdeme kromě studentských statistik dokládajících naprostou převahu studentů římskokatolického vyznání a německého mateřského jazyka také každoroční záznamy o pravidelných katolických mších věnovaných císaři a zvěčnělé císařovně s povinnou účastí katolických studentů.³⁶² Slavnostní bohoslužby v gymnaziálním kostele se konaly se zahájením nového školního roku i při předávání vysvědčení na konci školního roku a také při všech významnějších událostech.³⁶³ Téměř každého roku se konala nejméně jedna větší vlastenecká slavnost k uctění císaře nebo události významné pro dějiny rakouské

359 Bolzano-Winter Archiv, Strojopis *Wie ein Deutscher das zwanzigste Jahrhundert erlebte*, s. 5.

360 Bolzano-Winter Archiv, Strojopis *Mein Leben im Dienst einer humanistischen Erneuerung, vor allem Staffelsteins*, s. 1. Toto tvrzení zpochybnil K. A. Huber, hovořící o katolickém, avšak poměrně liberálním ovzduší rodiny. Rodiče prý proti Winterově volbě stát se knězem vznášeli námitky. Viz HUBER: Eduard Winter, s. 7.

361 Bolzano-Winter Archiv, Strojopis *Mein Leben im Dienst einer humanistischen Erneuerung, vor allem Staffelsteins*, s. 7. Podobně také v ostatních autobiografiích.

362 Ačkoliv jsem systematicky nevyhodnocoval statistická data za všechny roky Winterova studia, lze si udělat dobrý obraz z následujících údajů. Celkový počet žáků gymnázia se pohyboval mezi 190–200 studenty. Z nich nebylo ani deset studentů, kteří by uvedli jako mateřskou řeč jinou řeč než němčinu, tabulka pracovala pouze s kolonkou češtiny (oficiálně *tschechoslawisch* nebo *böhmisch*). Např. ve školním roce 1908/1909 to bylo celkem 7 studentů (5 v tercii, po jednom v primě a sekundě), ve školním roce 1912/1913 jen 3 studenti (po jednom v primě, kvartě a oktávě), kteří uvedli český mateřský jazyk. Proti Winterovu pozdnímu tvrzení z nejstarších pamětí (Strojopis *Mein Leben im Dienst einer humanistischen Erneuerung, vor allem Staffelsteins*, s. 5), že se ve třídě přidal k Čechům a židům, nebyl podle školní statistiky ve Winterově třídě žádný student jiného než německého mateřského jazyka, stejně jako zde nebyl žádný student jiného vyznání než římskokatolického. Z hlediska konfese studentů byl na celém gymnáziu během Winterova studia jeden starokatolík, čtyři evangelíci a maximálně 14 studentů židovského vyznání (školní rok 1912/13). Statistika studentů se neuváděla podle sociálního původu. SOKA Česká Lípa, *Jahresbericht über das Staatsgymnasium in Böhmisch Leipa pro školní roky 1907/1908–1914/1915*. Zde také údaje uvedené v dalších dvou poznámkách.

363 Pravidelně se konaly slavnostní mše 4. října při příležitosti jmenin císaře a 19. listopadu při vzpomínce na císařovnu Alžbětu. Pravidelně se bohoslužbou 21. 11. připomínala i regionální událost ukončení morové epidemie v České Lípě v roce 1687.

říše. S propuknutím první světové války, podle soustavně opakovaných vyjádření členů profesorského sboru „války zpučně vnucené“ Rakousku a jeho spojenci Německé Říši,³⁶⁴ se procísařské, prorakouské a proněmecké projevy na gymnaziální půdě ještě zintenzivnily.³⁶⁵ Pod vlivem tohoto rakušanství, válečnou propagandou vybuzeného k zaslepení, se pokoušel podle pozdní vzpomínky počátkem roku 1915 dobrovolně narukovat do války. Z oktávy narukovalo mezi únorem a červnem 1915 deset jeho spolužáků, tedy více než polovina třídy, dva studenti byli kromě toho odvedeni také ze septimy. U odvodů 15. června téhož roku bylo uznáno schopnými vojenské služby dalších jedenáct studentů z kvinty až septimy.

Winter mezi nimi nebyl, protože ho odvodová komise neuznala schopným vojenské služby ze zdravotních důvodů. Ihned po maturitě podstoupil další exercicie v pražském emauzském klášteře a s touto zkušeností se rozhodl pro církev, císaře a Rakousko studovat teologii na jezuitském, ultrakatolickém a přísně prorakouském mezinárodním učilišti v Innsbrucku, v roce 1911 nově otevřeném a pojmenovaném Collegium Canisianum po Svatém Petrovi Canisiovi. Tam prožil, jak později vzpomínal, navzdory válce a válečné nuzotě čtyři šťastné roky přísného a náročného teologického studia pod charismatickým vedením budovatele nového konviktu pátera Michaela Hoffmana SJ.³⁶⁶ Ale ani jemu se utrpení Velké války nevyhnulo. Její poslední měsíce Winterovo studium doplňovala sanitární služba v místním lazaretu. Mezi innsbruckými spolužáky z ročníku najdeme například významné řeckokatolické duchovní, pozdějšího lvovského arcibiskupa, metropolitu řeckokatolické církve na Ukrajině a kardinála Josipa Slypského, kterého po 2. světové válce osmnáct let věznil sovětský režim v Gulagu, a o generaci staršího archimandritu ukrajinského mnišského řádu tzv. studentů Klymentije Šeptyckého, zemřelého v roce 1951 rovněž v sovětské internaci a v roce 2001 blahoslaveného

364 SOkA Česká Lípa, Jahresbericht über das Staatsgymnasium in Böhmisch Leipa pro školní roky 1914/1915, s. 24.

365 1908 (2. 12.): velká oslava 60. výročí nastoupení Františka Josefa na trůn s předvedením Korunovační mše W. A. Mozarta, recitací básní studentů i profesorů a slavnostními projevy ředitele gymnázia. 1910 (2. 12.): vlastenecká oslava v souvislosti s výročím nástupem císaře na trůn, spojená s celozemskou charitativní akcí (1. Deutscher Kinderschutztag). Tato charitativní akce se od té doby pravidelně 2. prosince opakovala. (19. 2.) Vlastenecká upomínka na tyrolského hrdinu Andrease Hofera a jeho protinapoleonský „osvobozenecský boj“ jako vzorového příkladu pravého obětavého rakušanství. 1911 (19. 4.): vlastenecká připomínka 200 let od vydání Pragmatické sankce (přednášky studentů vyšších ročníků, výklad učitele u nižších ročníků). 1913 (16. – 19. 10.): přednáškový cyklus k připomínce podílu Rakouska na „světodějinné“ události bitvy u Lipska. K tomu pak byla i na jaře ve dnech 14. – 15. března 1914 uvedeno divadelní představení Heinricha von Kleista Die Hermannsschlacht. 1914 (2. 12.): pravidelná slavnostní připomínka nástupu císaře na trůn měla podobu vlastenecké manifestace, během níž byl monarcha oslavován jako *Friedensfürst* [...], *dem nur die eiserne Notwendigkeit, die Wahrung der Ehre und Großmachtstellung des Reiches das Schwert in die Hand gedrückt habe*. (Jahresbericht über das Staatsgymnasium in Böhmisch Leipa pro školní roky 1914/1915, s. 26.)

366 O vlivu starorakouských idejí a studiu v Innsbrucku nejlépe viz Bolzano-Winter Archiv, Strojopis Mein Leben im Dienst einer humanistischen Erneuerung, vor allem Staffelseins (Juni/Juli 1945), s. 7. Velmi podobně také v ostatních autobiografiích.

za pomoc během 2. světové války pronásledovaným židům.³⁶⁷ Z římskokatolických duchovních je třeba připomenout především pozdějšího dlouholetého profesora církevního práva a nauky o askezi na Papežské univerzitě Urbaniana v Římě, generálního prokurátora a nakonec 78. generálního opata cisterciáckého řádu Mathäuse Quatembera. S ním bude Winter v roce 1946 ve Vídni konzultovat možnosti, jak urovnat svůj komplikovaný vztah k římskokatolické církvi.³⁶⁸

Rodinné prostředí, v němž bylo obvyklé syny posílat učit se druhému zemskému jazyku do českého vnitrozemí (např. i Winter byl podle svých vzpomínek na takovém výměnném pobytu), lze odhadovat jako poměrně tolerantní a spíše liberálně nacionální. Winterovi bratři vystudovali v Praze Německé vysoké učení technické a přinejmenším o jednom se zachovaly dokumenty, že v Opavě, kde diplomovaný inženýr Paul Winter učil na vyšší chlapecké škole jako studijní rada, platil za liberálního demokrata s pročeskoslovenskými názory.³⁶⁹ O druhém bratru Gustavovi dosud podobně charakteristická pramenná informace není k dispozici kromě té, že působil rovněž jako studijní rada v učitelském povolání v Krnově a v Ústí nad Labem. V listopadu 1940 vstoupil do NSDAP a krátce po válce v soukromé korespondenci tvrdil, že odedávna smýšlel „antifašisticky“ a ke vstupu do nacistické strany se rozhodl pouze z existenčních důvodů, aby nedopadl jako jeho dvojče. Paul, který nebyl převzat do říšské služby, místo toho byl odveden k armádě a válku strávil na frontě.³⁷⁰

367 Winter stručně připomíná jejich návštěvu během jedné ze svých cest na východ na Slovensko a Podkarpatskou Rus v roce 1928, kdy byl přijat i ukrajinským metropolitou Andrejem Šeptyckým, bratrem Klymenta Šeptyckého. WINTER: *Mein Leben*, s. 45. K setkání pravděpodobně došlo i počátkem čtyřicátých let, kdy byl Winter na Ukrajině ve službách nacistické SD. Na to ale Winter v publikované autobiografii nevzpomíná.

368 Viz WINTER: *Erinnerungen*, s. 22.

369 Winter své bratry v autobiografiích takřka vůbec nezmiňuje.

370 AMVČR, Karta NSDAP Gustava Wintera, členské číslo 7993896, bez data. Gustav Winter psal Eduardovi o tom, že nemůže sehnat odpovídající práci, protože byl členem NSDAP. To Gustav nepopírá, ale tvrdí, že kdyby nevstoupil do NSDAP, byl by potrestán jako bratr Paul. *Vor einigen Tagen stellt es sich nun heraus, daß die vorgesetzte Behörde in Merseburg mich nicht einweisen könne, da keine Pg. neu aufgenommen werden dürfen. Nun habe ich meinen Sonderfall [wurde doch Paul tatsächlich strafweise pensioniert und mir dasselbe Schicksal angedroht, wenn ich nicht der Partei beitrete (was ich erst November 1940 tat)] der Provinzialverwaltung zur Entscheidung vorgelegt. Ich habe allerdings fast keine Hoffnung mehr und muß mir wohl bald wieder eine Arbeit in der Fabrik oder auf einem Bau suchen. Es ist wie in einem Angsttraum und diese ewige Existenzunsicherheit drückt mir fast das Herz ab.* ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, Rodinná korespondence, Gustav Winterovi 22. 9. 1946 (Halle). Ve starším Gustavově dopise bratrovi Eduardovi z 1. 8. 1946 (tamtéž) se v závěru vyskytuje přeškrtnuté, ale dobře čitelné místo, kde o sobě Gustav tvrdil, že byl *doch seit jeher antifaschistisch eingestellt* a že osudem *gemäßregelten Paul* bylo, že nebyl převzat do říšské služby. Winter v roce 1949 v dotazníku uvedl, že byl Paul za trest poslán na frontu. Archiv Humboldtovy univerzity, Osobní spis E. Wintera, sv. 1, osobní dotazník s datem 18. 3. 1949.

Sudetoněmectví jako osud

Studium mezi jezuitu na Wintera působilo přinejmenším tím, že ještě nějaký čas váhal, zda se nestát řádovým bratrem jezuitů, a v prvním období existence Staffelseinu usiloval o to, aby nad ním převzali čeští jezuité patronát. I když od třicátých let podobné myšlenky opustil, byl na veřejnosti ještě dlouho s jezuitským řádem spojován. Také pražská SD ho ve zprávě v roce 1941, hovořící o jeho odchodu z Teologické fakulty, označila jako jezuitu.³⁷¹ Jakkoliv je obtížné vysledovat hlubší vliv jezuitského vzdělání,³⁷² je zřejmé, že na něj jezuitští učenci v Innsbrucku zapůsobili natolik, že respekt k rozsahu jejich učenosti ztratil až po mnoha desetiletích, kdy sám již ve zralém věku žil v NDR.³⁷³

V době Winterova kněžského svěcení již rakousko-uherská monarchie neexistovala, domů se tedy vracel jako občan Československé republiky.³⁷⁴ Ztráta původního starorakouského ukotvení a nečekaný život v „cizím“ státě „Čechoslováků“ vyvolala v generaci německých mladých lidí narozených v devadesátých letech a na přelomu století naléhavou potřebu obrátit se k něčemu jistému, k jednoznačnému cíli. Mladý kněz našel tuto jistotu ve „službě“ ve prospěch českoněmeckého obyvatelstva, v aktivním úsilí o jeho obrodu skrze katolictví.³⁷⁵ Veškerá Winterova činnost ve dvacátých letech směřovala k podpoře náboženského a národního života českoněmeckých obyvatel. Spoluzaložil a programově vedl katolické německé mládežnické hnutí Staffelsein a s generací prvních členů, kteří přišli z českoněmeckých měst studovat na pražskou Německou univerzitu, organizoval studijní cesty za německými obyvateli na Slovensku a Podkarpatské Rusi se záměrem oživit

371 NA, ÚŘP dod. I, k. 32, měsíční zpráva SD-LA Praha za měsíc září 1940.

372 Huber ve Winterově nekrologu píše, že ho jezuitská výchova naučila vnitřní sebekázní, zpytování a koncentraci. HUBER: Eduard Winter, s. 9.

373 Po návratu z Říma si roku 1957 zapsal: [...] *habe ich doch den früheren Respekt von der Jesuitenweisheit etwas verloren. Sie ist mir zu weise und diese Winkelzüge, die Gracian lehrt, passen gar nicht zu meiner Natur, die Offenheit liebt.* WINTER: Erinnerungen, s. 110.

374 Winter byl vysvěcen na jáhna litoměřické diecéze 13. července 1919. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 867, potvrzení o kněžském svěcení z 13. 7. 1919.

375 Winter zaplnil své vzpomínky k letům 1915–1919 úryvky ze svých deníkových záznamů z Canisiana, které reflektují dojmy z jezuitských duchovních cvičení, v nichž rezonuje touha obětovat život svému „českoněmeckému lidu“. Ten následující, citovaný lehce odlišně (zkráceně a sloučeně s jinými zápisky) v roce 1945 než v publikovaném textu WINTER: Mein Leben, s. 18, zněl následovně: *Missionar will ich für mein deutschböhmisches Volk werden. Will mit Gott einem Bund schließen, mich ihm vollständig zum Opfer bringen, ohne jeden Vorbehalt.* (s. 12) Citát připsal k exerciciím ve dnech 1. až 10. 1. 1917. To je datum dlouho před říjnem 1918. Svědčí o tom, že jeho myšlení se strukturovalo podle nacionálních dělicích linií dávno před vznikem Československa. Důsledek války tomuto rozhodnutí pouze udělil nový skoro „mesiášský“ impuls, jak i sám o stranu dříve naznačoval: *Als immer deutlicher wurde, daß der Krieg für Österreich verloren gehe und meiner nordböhmisches Heimat schwerste Zeiten bevorstehen, wurde die Liebe zu ihr, gerade aus dieser Erkenntnis, nur noch größer, denn meine Landsleute erschienen mir dann, wie Paulus die Gestalt den Thrakern, als besonders hilfsbedürftig.* Bolzano-Winter Archiv, Strojopis Mein Leben im Dienst der katholischen Erneuerung, vor allem Staffelseins, s. 11.

jejich německé kulturní kořeny. Především v první polovině dvacátých let se aktivně zapojil do činnosti německého katolického charitativního spolku v Československu.³⁷⁶ V charitativní činnosti viděl jak řešení moderní sociální otázky,³⁷⁷ tak – opět – i obranu národní existence a národnostních menšin.³⁷⁸

Pokusem najít řešení otázky národní i národnostní po německo-rakouské porážce a vzniku nové poválečné Evropy byl formován jeho habitus dvacátých i třicátých let. Pokud tento pojem francouzského sociologa Pierra Bourdieu chápeme jako sumu v socializaci osvojených zvyků, získaných individuálních životních zkušeností a stávajících nadějí, vytvářející praktický smysl k jednání, avšak současně také jeho těžce překročitelný horizont možností jedince, pak lze říct, že rozhodující byly jeho role a naděje katolického kněze, úspěšného mládežnického organizátora a začínajícího vědce. Na počátku si přirozeně budoval sociální síť především v německém katolickém prostředí. V Čechách na Wintera velmi zapůsobilo setkání a rozhovory s pražským světícím biskupem Wenzelem Frindem, který se celý život zabýval sociální otázkou v duchu papežské encykliky *Rerum novarum* a poměrně liberálním řešením jazykové a národnostní problematiky v Čechách a byl také velkým podporovatelem vědy.³⁷⁹ Ale stejně, či možná ještě více se obracel ke katolickému i mimokatolickému prostředí ve výmarském Německu. V letech 1926–1932 býval pravidelným účastníkem setkání kruhu německých intelektuálů vědeckého i uměleckého světa a celého politického spektra, který se každé září scházel v Ho-

376 Winter napsal v pamětech z roku 1945, že aktivně v Deutsches Caritasverband v Praze působil do roku 1924. Tamtéž, s. 57.

377 *Nach einem traurigen Gesetze, das in der menschlichen Gesellschaft herrscht, wird die Caritas immer notwendig sein, um erste Hilfe zu leisten und bahnbrechend der öffentlichen Fürsorge und der Sozialpolitik Wege zur Abhilfe zu weisen. Nur durch die vereinte Zusammenarbeit von Sozialpolitik, von öffentlicher und freier, von konfessioneller und inkonfessioneller Wohlfahrtspflege wird die soziale Not wesentlich bekämpft werden und die soziale Frage, soweit sie überhaupt lösbar, einer Lösung entgegengeführt.* WINTER, Eduard: Die Bedeutung der Caritas für die Lösung der sozialen Fragen. In: Der Führer. Katholische kulturelle Monatsschrift 3, 1924, č. 12, s. 151–152.

378 *Freilich, die nationale Begeisterung wird das Verantwortlichkeitsgefühl für die schwachen in der Volksgemeinschaft allein, wie die Erfahrung immer wieder lehrt, nicht hervorbringen. Es gehören dazu die religiösen Kräfte, die ja am wirksamsten Opfergesinnung und Opfermut anregen und pflegen. Es ist deswegen eine völkische Großtat, wenn es gelingt, die religiösen Kräfte, die sicherlich auch in unserem katholischen Volke ruhen, zu wecken, für die werktätige christliche Nächstenliebe, für die Caritas.* WINTER, Eduard: Die völkische Bedeutung der Caritas. In: Der Führer. Katholische kulturelle Monatsschrift 3, 1924, č. 12, s. 157–158.

379 Wenzel Frind (1843–1932) byl bratrancem litoměřického biskupa a církevního historika Antona Frinda a v letech 1878–1891 přednášel na univerzitě v Praze morální teologii. Viz HILGENREINER, Karl: Bischof Dr. Wenzel Frind (1843–1932). In: An Stelle der feierlichen Inauguration des Rektors der Deutschen Universität in Prag für das Studienjahr 1933/1934. Prag 1934, s. 129–134 a krátkou, ale výstižnou M. Kunštátovu charakteristiku HAVRÁNEK, Jan (ed.): Dějiny univerzity Karlovy 1802–1918. Sv. III. Praha 1997, s. 121. Frind nejenže Winterovi zajistil místo druhého kaplana v Polici nad Metují, ale svým vlivem jej podporoval i na fakultě. Kromě jiného byl tento vliv bezpochyby i ideový. Frind byl autorem pozoruhodného spisu *Das sprachliche und sprachlich nationale Recht im polyglotten Staaten und Ländern mit besonderer Rücksichtnahme auf Österreich und Böhmen, von sittlichen Standpunkten aus beleuchtet* (Wien, Mainz 1899).

henrodtu ve Švábsku (tzv. *Hohenrodter Bund*), aby debatoval o nových metodách a možnostech lidového vzdělávání a vzdělávání dospělých.³⁸⁰ Pevnější vazby navázal s münsterským prelátem a poslancem Říšského sněmu za konzervativně katolickou politickou stranu Centrum Georgem Schreiberem, kterému byly blízké Winterovy snahy o podporu německých menšin mimo hranice německé republiky (tzv. *Auslandsdeutschen*).³⁸¹ Z Německa přijížděli do Československa přednášet o sociální politice a charitě i další významné osobnosti výmarského katolicismu – katolický sociální reformátor Carl Sonnenschein, jezuitský páter Friedrich Muckermann, publicista, který byl později velkým odpůrcem nacionálněsocialistického režimu, před nímž musel v roce 1934 uprchnout do exilu,³⁸² a představitel berlínského *Caritasverband* prelát Heinrich Wienken.³⁸³ Georg Schreiber, člen představenstva Görresovy společnosti k podpoře vědy v katolickém Německu (*Görres-Gesellschaft zur Pflege der Wissenschaft im katholischen Deutschland*), uvedl Wintera také do této významné organizace katolické vědy.³⁸⁴ Winter se dokonce v roce 1934 stal členem její vědecké rady.³⁸⁵ Jako výraz díků za dlouholetou pomoc připsal Winter prelátovi Schreiberovi i svou studii o Antonu Güntherovi, která vyšla v rámci publikací filozofické sekce Görresovy společnosti.³⁸⁶

Na druhou stranu přepjaté obavy o nacionální existenci českých Němců Wintera v mnoha směrech sbližovaly s německými národovci všech směrů, včetně radikálně protičeskoslovenského hnutí *Böhmerland* (*Böhmerlandbewegung*). V případě tohoto hnutí tak tomu bylo přinejmenším na stránkách jejich ročenky *Böhmerlandjahrbuch*, kde Winter v letech 1922–23 publikoval několik drobných sociálně, respektive etnickou biopolitikou ovlivněných textů. Později se Winter přihlásil

380 Zde se seznámil například také s fyzikem Antonem Lampou, v letech 1927–1936 prezidentem Vídeňské Uranie. Winter o tom píše v *Mein Leben*, s. 40–41, což je jen upravená podoba pasáže z autobiografie z roku 1945.

381 Georg Schreiber zřídil v Münsteru instituci *Deutsches Institut für Auslandskunde*, která se snažila podporovat vědecké a kulturní projekty o zahraničních Němcích a pro ně. Winterova kniha o německých menšinách na Slovensku a Podkarpatské Rusi vyšla jako první svazek ediční řady vydávané právě touto institucí. Winterův přítel ze Staffelsteinu Eugen Lemberg pak ve Schreiberově instituci v první polovině třicátých let pracoval.

382 K osobě F. Muckermanna (1883–1946) viz GRUBER, Hubert: *Friedrich Muckermann S. J., 1883–1946. Ein katholischer Publizist in der Auseinandersetzung mit dem Zeitgeist*. Mainz 1993.

383 K osobě H. Wienkena (1883–1961) viz HÖLLEN, Martin: *Heinrich Wienken, der „unpolitische“ Kirchenpolitiker. Eine Biographie aus drei Epochen des deutschen Katholizismus*. Paderborn 1981.

384 Bolzano-Winter Archiv, Rukopis *Mein Leben im Dienst der humanistischen Erneuerung*, vor allem Staffelsteins. Winter se stal řádným členem společnosti 25. 10. 1930 a viz také ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 163, Bestätigung der Mitgliedschaft.

385 AAV ČR, Německá společnost vědy a umění v Československu, Návrh řádného členství pro Eduarda Wintera z 17. 3. 1935.

386 Kniha vyšla jako 1. svazek nově založené ediční řady *Geschichtliche Forschungen zur Philosophie der Neuzeit*, kterou vydával filozof Adolf Dyroff. Ve třicátých letech se řada rozrostla již bez Winterova podílu o dalších pět svazků.

k tomu, že se nechal tímto hnutím inspirovat, když v roce 1924 vyhlášoval „program sudetoněmecké obnovy na křesťansko-katolickém základě“.³⁸⁷ Nejasnější jsou však jeho případné vazby na hnutí kolem vídeňského filozofa Othmara Spanna. V roce 1930 publikoval Winter na stránkách časopisu *Der Weg* článek o nejnovějších německých katolických učeních o státě. Vydavatelem tohoto „půlměsíčníku pro německý lid v sudetských a karpatských zemích“ byl Franz Jesser, zkušený sudetoněmecký nacionálněsocialistický politik, československý senátor za DNSAP a představitel jejího umírněného křídla s kontakty na německou aktivistickou stranu Franze Spiny. V textu se Winter dotkl Spannova učení jen mimochodem. Spanna prý nemohl označit – z pohledu tehdy Winterem vyučované scholastické filozofie – jako katolického teoretika státu, neboť jeho učení obsahovalo „mnoho hegelovských rysů“. Winter nicméně dodal, že „mnohé, co říká, je velmi pozoruhodné“.³⁸⁸ Spanna určitě považoval za jednu z určujících postav soudobého myšlení a v Bolzanově portrétu označil některé rysy Bolzanovy sociální utopie jako podobné „pozdějšímu Spannovu stavovskému státu“.³⁸⁹ Těžko z toho soudit o tom, nakolik patřil do užšího společenství Spannových stoupenců čili ke Svazu kamarádů (*Kamaradschaftsbund*). Winterovo hodnocení politického prostředí sudetských Němců v Československu, o němž hovořil na letní konferenci YMCA³⁹⁰, a některé další indicie poukazují přinejmenším na zřetelnou blízkost k lidem z prostředí, kde byly Spannovy myšlenky populární. Winter Spanna poznal osobně již v polovině dvacátých let. Ve stáří vzpomínal se sarkastickou distancí na romantickou teatrálnost Spannem pořádaných kulturních slavností v budově bývalého kartuziánského kláštera o letničních svátcích³⁹¹ v dolnorakouské obci Gamingu, kam přijel na organizátorovo pozvání, aby se na programu podílel službou každodenních svatých mší.³⁹² V nejstarších pamětech z roku 1945 se při popisu téže vzpomínky velmi ironicky vyjádřil o Spannově univerzalistickém učení, dávajícím vždy přednost organickému celku před jednotlivinou a odtud kolektivismu stavovského státu před individualismem liberálního uspořádání, jako o „podivné směsi fašismu a katolicismu“, v níž se snoubil Tomáš Akvinský a Hegel dohromady, takže prý se výsledek dal přirovnat asi k tomu, jako kdyby někdo pil šampaňské s maggi kořením.³⁹³ Tak špatně tento nápoj ve skutečnosti patrně nechutnal. Vraťme se

387 WINTER: *Tausend Jahre Geisteskampf*, s. 396.

388 WINTER: *Katholische Staatslehre. Ein Literaturbericht. Der Weg* 2, 1930, s. 201–205.

389 WINTER: *B. Bolzano a jeho kruh*, s. 183.

390 YMCA je běžně užívaná zkratka pro Křesťanské sdružení mladých mužů (Young Men's Christian Association).

391 Winter v publikované autobiografii hovoří o roce 1926, ve strojopisech nejstarší autobiografie má však uveden rok 1925. Přesné určení roku nepovažují pro naše zkoumání jeho vztahů ke Spannovi za podstatné.

392 WINTER: *Mein Leben*, s. 42–43.

393 *Bolzano-Winter Archiv, Rukopis Mein Leben im Dienst der humanistischen Erneuerung*, vor

ještě krátce k Winterovu přirovnání některých rysů Bolzanovy sociální utopie se Spannovým učením. Jak mu rozumět? Byl to především pokus aktualizovat Bolzanovy myšlenky pro současného čtenáře. Ale přirovnání ke Spannově učení tak znamená, že myšlenky vídeňského sociologa považoval přinejmenším za zajímavé, vlivné a směrodatné. A kromě toho je prokázanou skutečností, že mnozí jeho vídeňští přátelé byli pravidelnými návštěvníky Spannových univerzitních přednášek a mimouniverzitních diskusních setkání (např. členové spolku *Neuland* nebo T. Borodajkewycz). Prvotní pozitivní reakce Paula Sladeka na vznik Henleinovy Sudetoněmecké fronty domoviny³⁹⁴ byla zřejmě také především důsledkem oceňování Spanna jako filozofa, který nacionální prostředí sblížoval s církevními hodnotami.³⁹⁵ V roce 1934 se Winterův mladší přítel ze Staffelsteinu Rudolf Schreiber objevil na letní akademické konferenci YMCA v přítomnosti člena Svazu kamarádů Wilhelma Sebekowského, aby společně referovali o právě probíhajícím procesu utváření ideologie sudetských Němců, přičemž právě vzniklé Henleinovo hnutí označili za novou vlnu německého aktivismu.³⁹⁶ V neposlední řadě také platí, že idea sudetoněmeckého organického společenství národa, o němž snil Svaz kamarádů, byla také vysněnou integrační vizí Winterovou a lidí z jeho kruhu. Bezpečnostní služba nacistického státu, snažící se definovat své ideové nepřátele, kam řadila také spannisty, měla v otázce Winterova vztahu k tomuto ideovému společenství zcela jasno. V utajeném spise o Spannových příznivcích přibližně z poloviny třicátých let zařadila Wintera na čtvrté, poslední místo jeho stoupenců v Československu hned za všechny významné členy *Kamradchaftsbundu* (W. Heinricha, W. Branda, W. Sebekowského, F. Künzela, E. Kittela, H. Ruthu, F. Köllnera ad.).³⁹⁷ Kromě nepochybného ideového souputnictví, které Wintera a spannisty přivádělo ke vzájemné kooperaci, se myslím nepodařilo potvrdit ani vyvrátit toto nacistické tvrzení. Jak uvidíme později, jiné tvrzení nacistického bezpečnostního aparátu Wintera zase řadilo k levicovým uskupením, k demokratům a nebezpečným politickým katolíkům. Avšak v pražských nacionálněsocialistických kruzích se ještě o několik let později udržovala představa, která mohla být pro toho, kdo byl takto veřejně označen, i životu nebezpečná.³⁹⁸ Podle ní Winter patřil k tomu

allem Staffelsteins. Winter se stal řádným členem společnosti 25. 10. 1930, s. 55.

394 Pro *Sudetendeutsche Heimatfront* jsem zvolil proti obvyklému překladu Sudetoněmecká vlastenecká fronta Kárníkův alternativní, ale myslím, že i výstižnější překlad. KÁRNÍK, Zdeněk: České země v éře První republiky (1918–1938). Díl druhý. Československo a České země v krizi a v ohrožení. Praha 2002, s. 187.

395 ŠEBEK: Mezi křížem, s. 216.

396 AHMP, Osobní fond Rudolfa Schreiber, nezpracováno, Evropa 1934 – a co my? Zpráva o VII. vysokoškolské konferenci Akad. Ymky v Táboře 1. – 14. července 1934.

397 BArch Berlin, R 58, sg. 8033, nevěřejná publikace Der Spann Kreis. Gefahren und Auswirkungen – Ende Mai 1936, s. 8. Zde je na závěr seznamu sudetoněmecké Spannovy skupiny uvedeno: *Enge Beziehungen zum Kameradschaftsbund hat u. a. Pfarrer Prof. Winter, führender Mann der katholischen Aktion, Jesuit, der auch wissenschaftlich im Sinne Spanns gearbeitet hat.*

398 Mnozí Spannovi stoupenci se ocitli v koncentračních táborech nacistického Německa.

poněkud esoterickému Svazu kamarádů,³⁹⁹ jenž hrál významnou roli v prvních letech působení Henleinova sudetoněmeckého hnutí.

Elán Staffelsteinu

Zatímco vazba na Svaz kamarádů byla asi poměrně slabá, Winterovu osobnost a myšlení nejvíce formovala činnost v německém katolickém mládežnickém hnutí Staffelstein.⁴⁰⁰ Winter se po příchodu do Prahy stal nejprve členem německokatolického spolku Vandalia, ale brzy jej nespokojen opustil. V roce 1920 patřil mezi hlavní spoluzakladatele svazu, původně orientovaného na středoškolské studenty, a vypracoval se v člověka, který nejvýznamněji určoval jeho ideové směřování. Oficiálně nesl svaz jméno *Bildungs- und Wanderbund Staffelstein* (později slovo Staffelstein dokonce z oficiálního názvu úplně vypadlo) a patřil mezi nacionálně laděná mládežnická hnutí s protikuřáckými a protialkoholními pravidly. Jeho členská základna dosáhla koncem dvacátých let dvou tisíc členů a do poloviny třicátých let narostla o další tisíc členů, z nichž se jen do roku 1934 120 stalo kněžími a teology.⁴⁰¹ Od jemu podobných mládežnických hnutí se neodlišoval ani romantickými ideály, ani úzkostlivou snahou zdůrazňovat němectví, které jeho členové vnímali v nově vzniklém Československu jako ohrožené „odnárodněním“ a postupnou „čechizací“.⁴⁰² Jako katolické mládežnické hnutí se však odlišoval podstatně tím, že národní „záchrana“ v podobě holého přežití národnostní menšiny sama o sobě

399 Winter ve vyškrtnuté pasáži z rukopisu pamětí cituje místo z deníku, podle něhož Zatschek před Winterem v roce 1939 údajně „pohrdavě“ mluvil o *Kamaradschaftsbundu*, „zřejmě“ prý proto, že věřil, že Winter k němu patřil či patří. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 183, s. 212.

400 SCHMID-EGGER – NITTNER: Staffelstein; HUBER, Kurt A.: Deutsche katholische Jugendbewegung in der ČSR 1918–1939. In: Ein Leben – Drei Epochen. Festschrift für Hans Schütz zum 70. Geburtstag. München 1971, s. 299–323; týž: Das religiös-kirchliche Leben der Sudetendeutschen 1918–1938. In: BOSL, Karl – SEIBT, Ferdinand: Kultur und Gesellschaft in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. München 1982, s. 199–226; SLADEK: Die kirchliche Erneuerungsbewegung, s. 175–208; SLADEK, Paulus: Katholische Jugendbünde. In: DONAT, Heinrich (ed.): Die deutschen Katholiken in der Tschechoslowakischen Republik. Varnsdorf 1934, s. 258–266. Také viz ŠEBEK, Jaroslav: Mezi křížem a národem. Politické prostředí sudetoněmeckého katolicismu v meziválečném Československu. Brno 2005, s. 57–62, a dosud nejlepší představení cílů a organizace především nižších mládežnických struktur Staffelsteinu do roku 1933 viz KASPER, Tomáš – KASPEROVÁ, Dana: Německé mládežnické hnutí a spolky mládeže v ČSR v letech 1918–1933. Liberec 2016, s. 156–169. Autoři poukazují na silně etnocentrické ukotvení Staffelsteinu.

401 ŠEBEK: Mezi křížem, s. 61.

402 Vzpomínka Dr. A. E. Milze, citovaná podle SCHMID-EGGER – NITTNER: Staffelstein, s. 19 výtečně evokuje tuto atmosféru vzniku ve dvacátých letech: *Was uns nun dieser Dr. Winter erzählte, war neu... daß überall in Böhmen, Mähren, Schlesien sich Schüler unter dem – uns seltsam vorkommenen – Namen „Staffelstein“ zu einem Bund zusammenfanden. Seine Aufgabe sei es, unseren Glauben zu verteidigen... er sprach von der großen Not unseres Volkes, das von den übermütig gewordenen Siegermächten zerrissen und gedemütigt wurde, dessen Jugend so bedroht war... er erklärte, daß wir uns in unserem Kampf um die Selbstbehauptung nur dann durchsetzen könnten, wenn wir zugleich gebildete und charakterlich gefestigte Menschen würden...*

nebyla cílem, nýbrž nabývala smyslu jedině tehdy, pokud by bylo dosaženo zvnitřnění a prohloubení národního bytí o hodnotu vyšší. Tuto hodnotu reprezentovala katolická víra. Pouze jejím prostřednictvím mohli Němci v Československu přežít jako národnostní menšina. Z romantismu vyrůstající idea, která stála v základech národoveckého myšlení, říkala, že národ je více než souhrn všech obyvatel spojených původem, jazykem, kulturou a dějinami, ale vytváří vyšší kvalitu, organismus, bytost. Tento organismus nebyl anonymní, nýbrž byl chápán jako skutečná naindividuální osoba, nadaná určitým charakterem a zvláštním historickým posláním. Národní osobnost ale nemohla být sama sobě nosnou ideou, protože národní organismus potřeboval být vyživován a kultivován křesťanstvím. Křesťanství bylo zárukou správného národního vývoje a jistotou národního přežití. „Náboženství má pro národ stejnou funkci jako les pro vegetaci. Les drží spodní vodu, která pak polím dává půdní vlhkost,“ napsal metaforicky Winter v roce 1934.⁴⁰³ Syntéza katolictví a němectví, syntéza víry a národa byla prvním programovým rysem Staffelsteinu.⁴⁰⁴ Tento rys určoval hraniční či přechodovou pozici členů Staffelsteinu v kulturně-politických prouděch Československa od přelomu dvacátých a třicátých let. Z něj plynule vycházela aktivita členů Staffelsteinu na jedné straně vůči ostatním německým organizacím v Československu a zvláště těm, které prosazovaly ideál utváření sudetoněmeckého „národního společenství“ (*Volksgemeinschaft*). Na druhé straně tentýž rys vnášel do života katolické církve v Československu nadšené úsilí části mladé německé generace o náboženskou obrodu. Nadšení brzy doprovázely reformní požadavky vůči zavedené církevní praxi.⁴⁰⁵

Svaz sdružoval nejprve středoškolské studenty, ale brzy byla jeho organizace rozšířena o vysokoškolský kruh (*Hochschulring der Staffelsteiner*), který měl centrálu ve studentské ubytovně v Tomášské ulici na Malé straně a brzy vytvářel jakési jádro a ideové centrum organizace. Akce Staffelsteinu doprovázely náboženské obřady, mše, průvody, během nichž účastníci rozvíjeli například podněty liturgické reformy, nebo se hrály náboženské divadelní hry, které byly secvičeny mnohdy podle vlastního scénáře. Winter sice neprojevoval velký zájem o moderní katolické směry (R. Guardini, francouzské hnutí *Renouveau catholique*), ale v tomto ohledu jej zastoupili mladší spolupracovníci.⁴⁰⁶

403 *Die Religion hat für ein Volk die Funktion des Waldes für die Vegetation. Der Wald hält das Grundwasser, dass dann den Aeckern die Bodenfeuchtigkeit gibt.* WINTER, Eduard: Sudetendeutsche Gesamterziehung und Religion. Stimmen der Jugend 3 (7), 1934–1935, s. 65.

404 WINTER, Eduard: Unsere Aufgabe. Stimmen der Jugend 3 (7), 1934–35, s. 1–2.

405 WINTER: Volk und Glaube, Volk und Glaube 1, s. 1–3 a Christlicher Nationalismus, Volk und Glaube 2, 1937, s. 15–17.

406 SLADEK: Die kirchliche Erneuerungsbewegung, s. 198.

Pro zdůraznění pozice Staffelsteinu mezi ostatními katolickými mládežnickými organizacemi bylo důležité také Winterovo postavení v rámci Katolické akce.⁴⁰⁷ Jako oficiální církevní hnutí vyhlásil Katolickou akci (*actio catholica*) papež Pius XI. ve dvacátých letech encyklikami *Ubi arcano Dei consilio* (1922) a *Oseratore Romano* (1926), aby podpořil aktivní účast laiků na životě křesťanské obce. Co bylo původně myšleno pro Itálii, rozšířilo se později také do Německa, Rakouska a dalších zemí. Roku 1927 byla Katolická akce vyhlášena i biskupy v českých zemích, organizačně byla rozdělena podle národnostního klíče. Pro německé katolíky byl od r. 1928 zřízen Diecézní výbor.⁴⁰⁸ Winter, který byl touto formou pastorače nadšený, byl téhož roku zvolen v litoměřické diecézi předsedou Mládežnického výboru Katolické akce (*Jugendausschuss der Katholischen Aktion*), ve kterém byly zastoupeny všechny katolické mládežnické svazy.⁴⁰⁹ Svým způsobem byla Katolická akce namířena proti nebezpečí spolkového katolicismu, který byl až příliš svázán s politickou činností. Winter ji chápal jako účinný prostředek pro katolickou obrodu svého národa a jako nástroj k utvoření národní jednoty a způsob, jak zabránit zneužívání náboženství a církve ke stranické politice, v němž viděl velké ohrožení katolické církve. S odvoláním na papežovy myšlenky napsal r. 1933: „Ve skutečnosti je *actio catholica* shromážděním všech sil na náboženském základě, aby odtud pronikla veřejným životem a ‚Království Kristovo‘ stále znovu uskutečňovala. [...] Pro praktické působení církve, také ve vnitřně tak zásadně proměněném prostředí [moderního státu a průmyslové společnosti], je nám v *actio catholica* nabídnuta zcela nová forma. Není to žádná strana, žádný spolek, také žádné spojení spolků, žádná ‚vrcholová organizace‘, nýbrž jedná se o nové rozdělení náboženských sil především z laického stavu v organizaci církve, [jedná se o] probuzení a shrnutí účasti laiků na hierarchickém apoštolátu a začlenění [laiků] do církevní organizace. *Actio catholica* není žádná sociálněpolitická a mocenskopolitická skupina.“⁴¹⁰ Na jiném místě žádal, aby si křesťané připomenuli tradiční Kristovo oddělování politické a náboženské sféry podle výroků „co jest božího bohu, co jest císařovo cí-

407 Viz heslo Katholische Aktion. In: MÜLLER, Gerhard (ed.): *Theologische Realenzyklopädie*. 18. sv., Berlín, New York 1989, s. 43–45.

408 DONAT, Heinrich: Auf dem Wege zur Katholischen Aktion. In: týž (ed.): *Die deutschen Katholiken in der Tschechoslowakischen Republik*. Varnsdorf 1934, s. 160.

409 SLADEK: *Die kirchliche Erneuerungsbewegung*, s. 198.

410 *In Wirklichkeit ist die Actio Catholica die Zusammenfassung aller katholischen Kräfte auf religiöser Grundlage, um von hier aus das öffentliche Leben zu durchdringen und das „Königtum Christi“ immer wieder zu verwirklichen. [...] Für die praktische Auswirkung der Kirche, auch in einer innerlich so grundsätzlich gewandelten Umwelt, ist uns eine völlig neue Form geboten in der Actio Catholica. Sie ist keine Partei, kein Verein, auch keine Sammlung von Vereinen, keine ‚Spitzenorganisation‘, sondern Neuaufgliederung der religiösen Kräfte vor allem aus dem Laienstand in der Organisation der Kirche, Erweckung und Zusammenfassung der Teilnahme des Laientums an dem hierarchischen Apostolate und Einordnung in die kirchliche Organisation. Die Actio Catholica ist keine sozialpolitische und machtpolitische Gruppe.* WINTER: *Die Idee der Actio Catholica und die Volksgemeinschaft. Stimmen der Jugend* II.(6.), 1933/34, s. 1-2. Srov. ve zkrácené podobě i ŠEBEK: *Mezi křížem*, s. 215.

saří“ a „má říše není z tohoto světa“. S upomenutím na učení sv. Augustina o obci boží dodával, že „křesťanská víra existuje primárně sama pro sebe, je na každé státní moci nezávislá“.⁴¹¹ Vyzvoval, že církev se nemá zaplétat do každodenní stranické politiky, nemá upadat do politikaření, stávat se jen jednou stranou v souboji politických stran a svazovat své obecné poselství s jednou mocenskou skupinu. Církev byla již ze své podstaty více než jen jedním hráčem na politickém poli. Měla směřovat k celku. Vztah mezi státem a církví byl v jeho pojetí vztahem striktního rozdělení dvou sfér moci, sféry moci duchovní a sféry moci světské. Každá sféra má své určené úkoly, které se vzájemně doplňují.⁴¹² „Církev má lidi posvěcovat a nábožensky vzdělávat, stát má udržovat politický řád tak, aby působil k všeobecnému blahu.“⁴¹³ Z toho důvodu přivítal také uzavření říšského konkordátu Pia XI. s Německou říší v červenci 1933, protože církev jím rezignovala na politickou roli, která jí podle Winterova přesvědčení nepříslušela.⁴¹⁴ Obdobný názor zastávali i další teologové kolem Staffelsteinu.⁴¹⁵ Winter sám se domníval, že jen vyjadřuje generační přesvědčení poválečné německé katolické mládeže. Katolická akce byla pak výrazem onoho adekvátního působení církve, nepolitického a přece duchovně integrujícího. V Československu, kde žilo více národnostních skupin, bylo prý ale nutné, aby se Katolická akce organizovala podle etnického hlediska. Když se však během celostátního katolického sjezdu v červnu 1935 podle jeho názoru ukázalo,⁴¹⁶ že výsledek Katolické akce byl z tohoto pohledu nevalný, protože se sice prý podařilo překonat zažitý, strnulý katolicismus spolků, ale že se církev jen více provázala s odmítaným státem, pociťoval Winter hluboké zklamání a neúspěch.⁴¹⁷

411 WINTER, Eduard: Religion und Politik. Ackermann aus Böhmen 2, 1934, s. 160–163, zde s. 160: *Die christliche Religion ist primär für sich bestehend, von jeder staatlichen Gewalt im Geistlichen unabhängig.*

412 Winter přitom považoval duchovní sféru za přece jen důležitější, nadřazenou světské a ve své podstatě požadoval, aby i stát byl *religiös*.

413 Tamtéž, s. 162: *Die Kirche hat die Menschen zu heiligen und religiös zu erziehen, der Staat die politische Ordnung zu allgemeinem Wohl zu leisten, jede der beiden Gewalten hat ihre eigene Sphäre, in der sie sich voll auswirken soll.*

414 Tamtéž, s. 163.

415 Viz např. SLADEK, Paulus: Der Seelsorger und die junge sudetendeutsche Generation. Verbandsblatt der deutschen katholischen Geistlichkeit 39, 1934, č. 3, 10. 3. 1934, s. 32–33.

416 Viz NITNER, Ernst: Gesamtstaatlicher Katholikentag Prag 1935. Bohemia 26, 1985, s. 331–346.

417 Viz WINTER: Mein Leben, s. 79, zápis z 5. července 1935. Zápis je třeba brát velmi kriticky, protože až na jedno místo, které jsem z přípravných rukopisů v hranaté závorce doplnil i o vyřazenou pasáž, není úplně zřejmé, jaké bylo původní znění. Pochybuji např. o údaji v závorce, která na jiných místech strojopisu obvykle znamenala, že Winter ve stáří dopsal něco, aby dovysvětlil, jak to údajně tehdy myslel: *Es war ein Irrtum, von der katholischen Kirche zu erwarten, daß sie das Sudetendeutschtum religiös erneuert. Das hat dieser Katholikentag bewiesen: diese Machteinstellung beziehungsweise dieser Machtmißbrauch [dieses unbedingte Gehen mit dem Staat, das nichts für die Minderheiten übrig hat, wie als Staffage]. Ein Sinn für religiöse Volkserneuerung, und im Deutschum im besonderen, ist nicht zu finden. Freilich die große Frage bleibt offen: Was aber sonst? Unser Weg muß weiter gegangen werden. Aus der Geschichte heraus und durch Gebet ist der Versuch zu machen, die Frage zu beantworten. Zwei Auffassungen vom Katholizismus stießen hart aufeinander. Ich habe den klerikalen Weg, der der offizielle ist, bekämpft, um in der Auseinandersetzung mit der*

Winter na zámku ve Svojkově (2. polovina 20. let)
[zdroj: soukromý archiv autora]

Ideový vliv Staffelsteinu vyvrcholil ve třicátých letech, kdy jeho členové převzali vydávání původně říšskoněmeckého časopisu *Stimmen der Jugend* a šest let se jej snažili prosadit jako orgán mladé generace německých katolíků ze zemí mimo hranice německého státu. Časopis pod jejich vedením programově přinášel texty s „celoněmeckou“ tematikou od autorů z „německého jihovýchodu“, tedy především z Rakouska a Československa. Od roku 1936 vycházel pod změněným názvem *Volk und Glaube*, který lépe vystihoval základní ideový princip hnutí. Tento princip vedl členy svazu k hledání cest ke sblížení názorových skupin německonárodního, měšťanského a nemarxistického zaměření a pozvolnému budování „sudetoněmecké jednoty“. Od samých počátků tuto jednotu popisovali v pojmech utváření jednotného „národního společenství“ (*Volksgemeinschaft*). Katolická akce se svou myšlenkou farní mládeže sdružující mladé katolíky bez ohledu na příslušnost ke stavu, třídě nebo politické straně byla dlouho myšlena jako první její zárodek.

völkischen Gemeinschaftsbewegung (Henlein) den anderen geistigen Weg möglich zu machen. Aber der Katholikentag von Prag zeigte, daß es nur einen Katholizismus gibt, nämlich den klerikalen.

Pokus o širší sblížení představitelů různých německých názorových proudů (tehdy vyjímecně včetně představitelů mladé sudetoněmecké sociálnědemokratické generace) proběhl koncem dvacátých let na pracovních setkáních nedaleko České Lípy na zámku Svojkov,⁴¹⁸ který jim k tomuto účelu zapůjčoval hrabě Kinský. Z toho důvodu dlouho neváhaly s rozhodnutím spolupracovat se Sudetoněmeckou frontou domoviny, pozdější Sudetoněmeckou stranou K. Henleina, ve které neviděli běžnou politickou stranu, ale národně sjednocující hnutí, zárodek *Volksgemeinschaft*. Svůj úkol pak spatřovali v tom, aby v jejím rámci byly prosazeny myšlenky katolické víry. Nemuseli se tedy zříkat svého katolictví a současně také až do jara 1938, kdy celkové rozložení sil v sudetoněmeckém politickém prostředí změnila Hitlerova anexe Rakouska, necítili potřebu vstupovat do její stranické organizace.

Přestože několikrát během třicátých let Winter horoval u sudetských Němců za loajalitu k Československé republice,⁴¹⁹ nikdy to nebyl apel nekritický a s časem zdá se rostla vůči „českému“ státu i zřejmá nedůvěra. Bolzanovské úvahy nemusely být výrazem státní loajality, ale daly se vnímat vůči státu způsobem velmi kritickým: mělo-li být Československo domovem také sudetských Němců, nesmělo bránit v rozvoji jejich „osobitosti“ (*Eigenart*).⁴²⁰ Winter a ostatní členové kruhu hovořili o potřebě kulturní autonomie sudetských Němců, a i tady se stávali souputníky Henleinova hnutí. Vytvoření jednotného politického vedení „Sudetoněmců“ proto přivítali a přijímali je v tom smyslu, jak bylo Henleinem představováno, jako utvoření skutečného národního společenství.

Prvek národního sjednocení byl pro členy Staffelsteinu jednou z nejvyšších hodnot. Omlouvali a přehlíželi proto i absenci demokratičnosti u Henleinových stoupenců. Ojedinelý záznam Winterova názoru na sudetoněmecký politický vývoj a pojem demokracie zachycují následující úvahy: „Sudetský Němec udělal s demokracií špatnou zkušenost, nabyl přesvědčení, že pouze pak přežije, když bude držet pohromadě. Národní společenství sudetských Němců je danost, s níž se musí počítat“, vysvětloval Winter na pravidelném setkání akademické YMCA v Ivančicích v létě 1936 českým posluchačům. Špatnou zkušeností s demokracií měl na mysli zkušenost s neblahými důsledky politického stranictví na jednotu národního ko-

418 PROSCH, Willi (ed.): Das Arbeitslager sudetendeutscher Jugend zu Schwoika. Teplice 1929. LEMBERG, Eugen (ed.): Der sudetendeutsche Intellektuelle. Das zweite Arbeitslager in Schwoika der Akademischen Arbeitsgemeinschaft für Volksbildung. Reichenberg 1930.

419 WINTER: Ein Ruf zum Einsatz des gläubigen deutschen Menschen. Stimmen der Jugend 4, 1932, s. 8 nebo podobně Sudetendeutsche Lage und der Bund. Staffelstein 13, 1932–1933, s. 170.

420 Srov. WINTER, Eduard: Sociální etika Bolzanova a její vliv na duchovní utváření Čech. Akord 2, 1935, s. 69–70: „Není tedy různorodost zlým osudem Čech, nýbrž právě naopak důležitým předpokladem pro zvlášť příznivý vývoj země. Různorodost nesmí býti potlačována, nýbrž musí býti zrovna pěstována. Nesmí to ovšem býti různost pro různost, nýbrž různost v závodění v dobrém svérázu k blahu celé země. Jen dětská touha po stejnosti, panovačnosti a nenávisti může učiniti z různorodosti zlý osud země. Omezenost a nenávist je však zlo, jež je třeba potírati v kořeni. Nesmí tedy býti heslem potlačování jiných národností, nýbrž boj proti omezenosti a nenávisti.“

lektivu.⁴²¹ Myšlení sudetských Němců bylo podle Winterovy ivančické přednášky ovlivněno jejich vlastním, k českému národnímu vývoji paralelním národotvorným vývojem. V něm se během 19. století dostatečně nerozvinula romantika a místo ní se dlouho vlivné a katolictví ještě nakloněné osvícenství přetavilo po polovině 19. století v rychle industrializované zemi v antiklerikální a brzy také antisemitský a antirakušanský německý liberalismus.⁴²² Plodem sudetoněmeckého myšlenkového vývoje pak bylo koncem 19. století hnutí Pryč od Říma a četné přechody německých katolíků k protestantismu, dále založení rasově-národovecké (*völkisch*) Germanie s árijskými paragrafy, a nakonec i silné všenněmecké politické smýšlení. Na této bázi v prvních desetiletích 20. století přece, byť opožděně, vyrostl mezi mladou sudetoněmeckou generací novoromantismus v podobě mládežnického hnutí *Wandervogel*. Po první světové válce se jeho přeživší stoupenci seskupili kolem *Böhmerlandbewegung* a později se jeho ideje pod výrazným vlivem antiliberálního učení Othmara Spanna a dalších myslitelů⁴²³ dále rozvíjely i mezi lidmi, kteří stojí ve vedení Henleinovy SdP. Obdobný myšlenkový proud existoval prý i v katolické podobě. Winter přímo nejmenoval, ale jistě myslel na kruh Staffelsteinu, usilující o národní obrodu prostřednictvím víry v Boha. Ideový vývoj v sudetoněmeckém prostředí tak podle jeho výkladu nesměřoval k uskutečnění demokracie, ale k uskutečnění myšlenky „národního společenství“. *Volksgemeinschaft* se nejprve prosadila v kulturní rovině. Nyní o to s úspěchem usiluje také ve sféře politické, prohlásil Winter, který k naznačenému vývoji v sudetoněmecké *Volksgemeinschaft* neskrýval sympatie. Tvrdil, že pnutí, které bylo možné aktuálně v SdP pozorovat, bylo jen dočasným důsledkem úsilí sudetoněmeckých nacionálních socialistů znovu se prosadit do politického popředí. Českoněmecké nacisty přitom Winter hodnotil více jako obdobu českých národních socialistů a méně jako říšskoněmecké hitlerovce, jejichž hnutí se ve straně prý začalo prosazovat teprve počátkem třicátých let. Z toho všeho vyplývalo – shrnujícími větami českého účastníka přednášky – pro vzájemné soužití Čechů a Němců následující: „Myšlenka ‚Volksgemeinschaft‘, kterou podle prof. Wintra lze zasadit do rámce ČSR, je u našich Němců tak živá, že je třeba jí rozumět, chceme-li se s nimi opravdu domluvit. Kritika

421 O tomto Winterově projevu pod názvem Němectví a úkoly sudetských Němců existují dvě zprávy, stručnější česká byla publikována v rámci zprávy PLECHÁČE, Miroslava: X. vysokoškolská a učitelská konference Akademické Ymky v Ivančicích. Křesťanská revue 9, 1936, s. 302–303, a delší německá, vytvořená však pouze pro interní potřebu jako zpráva z cesty. Nacionálněsocialistický režim tyto zprávy využíval i k politickému zpravodajství. BArch Berlin, Publikationstelle Berlin-Dahlem R 153, sg. 1325, Zpráva E. Schiecheho o sjezdu akademické YMCA ve dnech 7. – 11. 7. 1936. Text přednášky se nedochoval. Kromě délky jsou mezi oběma zprávami určité rozdíly, které budu stručně reflektovat. Většinou v líčení vycházím z podrobnější Schiecheho zprávy.

422 Schieche tady hovoří o „liberalismu“, zatímco Plecháč hovoří o nacionalismu. Očividně je v obou případech myšlen německý liberalismus neboli liberální nacionalismus.

423 Plecháč na rozdíl od Schiecheho uvedl, že Winter jmenoval ještě Hanse Freiera, Martina Spahna a Waltera Branda (a že zmínil debatu, která probíhala v rámci instituce Volkspolitisches Seminar).

a vyvracení [...] nemělo by dnes smyslu. Dohoda jest možná tenkrát, jestliže se prohloubí idea *Volksgemeinschaft* ve smyslu křesťanském [na straně sudetoněmecké] a principy demokracie v témže smyslu na straně naší.⁴²⁴ Tak podle českého účastníka ivančické konference Winter ve jménu možného společného soužití vyznačoval nejdůležitější úkol českých i sudetoněmeckých křesťanů všech konfesí. Podle německého účastníka studentské konference zdůrazňoval Winter především potřebu nalézt „společný rytmus“ duchovního vývoje a místo cesty nenávisti navrhoval vydat se cestou porozumění a vzájemné komunikace. Jedním dechem prý Winter dodával, že Staffelstein, byť se i on podílí na budování sudetoněmecké *Volksgemeinschaft*, navázal kontakty s českým mládežnickým hnutím a otevřel tak možnost takové spolupráce: „Že je možné začlenění sudetských Němců do československého státu vzdor zachování národního společenství, to dokázal vývoj katolického mládežnického hnutí.“⁴²⁵

Ačkoliv někteří členové Staffelsteinu byli současně členy Německé křesťansko-sociální strany, většina se přímému politickému angažmá vyhýbala. Jejich obecná politická představa – včetně politické představy Eduarda Wintera – byla z pohledu liberálního demokrata značně nezřetelná. Zřejmé bylo pouze to, že to byla představa bytostně nacionalistická. V hierarchii jejich politických hodnot zaujímal národ místo nejvyšší a určující. Nacionalismus vytvářel „strukturní princip Evropy“, napíše o dekádu později Eugen Lemberg v *Dějínách nacionalismu v Evropě*.⁴²⁶ Kolem této řídicí ideje se podle jejich vnímání strukturoval politicko-sociální svět přítomnosti, lidstvo vstoupilo do dějinné epochy nacionalismu. Národní idea a hodnota národa se v této fázi dějin stala nezpochybnitelným axiomem politického řádu, v němž jsou národy nosnými sloupy přítomného a budoucího uspořádání světa. Tak se národní idea vlastně ocitla mimo běžně chápané pojetí politična. Pojem univerzální lidské společnosti byl vytlačen pojmem svérázného „národního společenství“. Politika se napříště mohla vztahovat pouze k proměnlivým názorům na vnitřní uspořádání této pospolitosti. Nešlo v ní o víc, než aby nabídla dočasný soubor ideologických nástrojů ke správě a řízení *Volksgemeinschaft*. A bylo to tak zdánlivě upřímné a správné, protože z této nacionalistické perspektivy docházelo v liberálně-demokratických režimech pod pláštěm naplňování univerzálních idejí individuální rovnosti k všemožnému zneužívání politické činnosti v zápasu národ-

424 PLECHÁČ: X. vysokoškolská a učitelská konference, s. 302.

425 BArch Berlin, Publikationstelle Berlin-Dahlem R 153, sg. 1325, Zpráva E. Schiecheho o sjezdu akademické YMKA ve dnech 7. – 11. 7. 1936. Schieche shrnul Winterovy závěry ve 4. bodech: 1. *Deutsche und Tschechen müssen einander und den gegenseitigen Rhythmus kennen lernen.* 2. *Von beiden Seiten muß ein unbedingter Kampf allem Haß und jeder Herabsetzung des anderen Volkes angesagt werden.* 3. *Auf tschechischer Seite muß um Gerechtigkeit für die Deutschen und auf deutscher Seite um Zuordnung zum tschechischen Staat gerungen werden.* 4. *Für die Christen ist es eine Schande, daß sie in der nationalen Frage so versagt haben, und deswegen richtet Winter an die Anwesenden den Appell, aus Liebe zu unserem eigenen Volk in Christo zu siegen.*

426 LEMBERG, Eugen: *Geschichte des Nationalismus in Europa*. Stuttgart 1950, s. 9.

ních kolektivů. Autor zprávy o diskuzi nad česko-německým vztahem mezi Winterem a protestanským teologem Josefem Luklem Hromádkou,⁴²⁷ kterou uspořádal 27. dubna 1937 nakladatelský klub Kmen, zapsal, že na Hromádkovu poznámku o zákázném rozdílu v politické ideologii Čechů a Němců (demokracie vs. vůdcovství) Winter odpověděl na první pohled nepochopitelnou námitkou o nedůležitosti tohoto politickoideologického rozlišování. Podle něj se tyto ideje stávají jen legitimizující nálepkou národnostního boje, o který prý často jde především, když „například české ochránářské spolky s oblibou odůvodňují demokratickou formou státu a podporou úřadů svou úspěšnou činnost proti německví“. Zatímco Hromádka tak viděl nejaktuálnější problém přítomnosti v zápase evropské demokracie s diktaturou a otevřeně se angažoval v podpoře legitimních demokraticko-republikánských sil v ozbrojeném odporu proti pučistickému generálovi Frankovi, z Winterova prvotně nacionálního vidění současné evropské krize zaznívala jen obava o mizející možnost nepoliticky definovaného vzájemného národního porozumění.⁴²⁸ Ti, kdo v dobré víře hlásali takové „porozumění“, ovšem jako by byli slepí vůči skutečnosti, že možnost porozumění závisela na vzájemném respektu zúčastněných aktérů a že vedle formy etického nacionalismu, který je postaven na lásce k vlastnímu jedinečnému národu a stejně silném vzájemném respektu k jiným jedinečným národům, se do myšlení mnohých Středoevropanů tlačil integrální nacionalismus zbožšťující vlastní národ a vyjadřující nenávisť a pohrdání vůči národům jiným. Snad pro toto zaslepení si členové Staffelsteinu nepřipouštěli, že nacionálněsocialistický „světónázor“ (*Weltanschauung*) není formou národní celoněmecké obnovy a garantem budoucího sjednocení, ale nebezpečnou radikální verzí tohoto nenávislného typu nacionalismu.

Křesťanský nacionalismus

Počátkem třicátých let Winter začal prvně pocívat meze prostředí, v němž se jako katolický kněz nejvíce pohyboval. Není nakonec rozhodující, jestli to, že se vnímal ve strukturách veliké, slavné, ale konzervativní římskokatolické církve svá-

427 K. J. L. Hromádkovi (1889–1969), tomuto významnému českému protestantskému teologovi, jehož zapojení do fungování politického systému po roce 1948 je považováno za velmi kontroverzní, viz jeho autobiografickou reflexi (bez zmínky známosti či kontaktů s E. Winterem) Proč žiji? In: HROMÁDKA, Josef Lukl: Pravda a život. Praha 1969, s. 77–121. K jeho působení v době po roce 1945 viz MORÉE, Peter C. A. – PIŠKULA, Jiří: „Nejpokrokovější církevní pracovník.“ Protestantské církve a Josef Lukl Hromádka v letech 1945–1969. Benešov 2015.

428 H. G.: Eine deutsch-tschechische Aussprache, Volk und Glaube 2, 1937, s. 106–107. Zajímavé je i závěrečné shrnutí celé diskuze: *Die Aussprache [...] rief aber auch deutlich ins Bewusstsein, wie verschieden beide Völker an die Verständigung auch herantraten: dem Tschechen gilt es mehr, zu einem edlen Europäertum zu gelangen; der Deutsche sieht den Weg vor allem in einem gegenseitigen Verstehen, das die eigene und fremde Art durchaus nicht aufhebt, sondern deutlicher macht.*

zaný, bylo důsledkem zklamání z teatrální nabubřelosti a pokrytectví života katolické hierarchie, jak je poznal při pravidelných návštěvách Říma, nebo zda k rozčarování došlo pod vlivem studia života a myšlení církví zavržených katolických filozofů 19. století (A. Güntera, B. Bolzana), nebo dokonce díky setkání s předním představitelem reformního katolicismu přelomu století Sebastianem Merkle, který hluboce ovlivnil také Winterovo chápání osvícenství.⁴²⁹ Šlo patrně o důsledek vlivu všech těchto vzájemně provázaných faktorů. Avšak lze doložit, že Winter pociťoval ze strany katolické církve omezení zprvu především v rovině dalšího vědeckého rozvoje. Církevním nadřazeným se nezamlouvala jeho „kacířská“ témata.⁴³⁰ Například zbytek nákladu českého překladu úspěšné knihy o Bolzanovi byl stažen, pro české bohoslovce zakázán, protože údajně šířil kacířské názory, a možná i zničen.⁴³¹ Tato obava o vlastní vědecký rozvoj byla zřejmě nakonec hlavním důvodem, proč se rozhodl najít na univerzitě prostředí mimo Teologickou fakultu, v němž by „dýchal v duchovně čilém a svobodném vzduchu“.⁴³²

Winter publikoval v časopise *Volk und Glaube* několik textů o vztahu katolického náboženství a národnosti, kterými hodlal podnítit diskusi ohledně nacionálního momentu v katolické církvi. Jejich podstatu jsem podle jednoho z nich nazval křesťanským nacionalismem.⁴³³ Katolická církev by podle jeho názoru neměla stát nad národy a ve jménu nadnárodního křesťanského poselství je nutit k potlačování jejich národní různosti a osobitosti. Nýbrž naopak by měla pluralitě národů vycházet vstříc a podporovat ji. Z národoveckých předpokladů jeho myšlení pla-

429 K Merklemu viz FREUDENBERG, Theobald: Sebastian Merkle – Ein Gelehrtenleben. In: MERKLE, Sebastian: *Ausgewählte Reden und Aufsätze*. Würzburg 1965, s. 1–57; WOLF, Hubert: *Milieustabilisierende Apologie oder Schnittstelle zur Moderne? Sebastian Merkle und seine Konzeption von Kirchengeschichte im Spannungsfeld von Gegengesellschaft und Integration*. In: *Rottenburger Jahrbuch für Kirchengeschichte* 21, 2002, s. 123–140.

430 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 163, Hilgenreiner Winterovi 2. 4. 1934: *Heute war ich beim H. Erzbischof, um ihn zu bitten, auch seinerseits beim Schulministerium einen Schritt zu tun, damit die Ernennung beschleunigt werden. Dabei gab er mir einen Auftrag an Sie mit, dem ich hiermit nachkomme. Er äusserte nämlich Bedenken wegen Ihrer Betrauung mit der Kirchengeschichte, da diese leichter Gelegenheit zu schiefen Auffassungen und Darstellungen gebe, als ein anderes Fach, und meinte, seine Bedenken rührten von Ihrer allzugrossen Hinneigung zu Bolzano und ähnlichen Bewegungen her, die auch anderswo Anstoss erregt hätten.* Podle jednoho tamtéž uloženého, nedatovaného dopisu (Winter připsal ručně počátek roku 1934?) zřejmě P. Sladeka Winterovi, se arcibiskup obával, zdali by ho potvrdil v profesuře církevních dějin Říma, *da Du bloß über 'Ketzer' geschrieben hattest.*

431 KALISTA: *Po proudu*, s. 376.

432 AUK, *Osobní spis E. Wintera*, Winter děkanovi Filozofické fakulty 14. 7. 1934. Tímto svobodnějším prostředím byla myšlena Filozofická fakulta Německé univerzity, která se paradoxně naopak ve vzpomínkách filozofa a estetiky Utitze jevila ve stejné době jako uzavřená a nacionálními šovinisty ovládaná instituce. UTTITZ, Emil: *Německo mezi včerejškem a dneškem*. Praha 1948, s. 64. Je ovšem třeba zmínit, že Emil Utitz hovořil také o existenci liberální menšiny, která na univerzitě podléhala nacionální většině, a že profesorské kolegium, které o Winterově soukromé docentuře na jaře 1934 rozhodovalo, bylo složeno z velké části z lidí (profesoři Kraus, Otto, Wostry, Lindworski, Cysarz), kteří k vysloveným nacionálním šovinistům přinejmenším dosud a někteří ani později nepatřili.

433 WINTER: *Christlicher Nationalismus*. *Volk und Glaube* 2, 1937, s. 15–17.

tilo, že aby mohla být „národní osobnost“ kultivována, bylo třeba promlouvat k lidem v kostelech v mateřské řeči a nebránit se dalším národně přizpůsobeným prvkům v liturgii. Jen tak se podle Wintera mohlo Ježíšovo poselství stát součástí každodenního života a katolictví se zbavit jisté formalistní podoby. Toto pravidlo mělo platit stejně pro české i pro německé katolíky. Winterovy články tím nepřímo volaly po nacionální reformě katolické církve. Winter se domníval, že rostoucí odcizení mezi církví a obyvatelstvem vyrůstalo z toho, že církve se nepřizpůsobila nacionálnímu principu, který podle jeho přesvědčení ovládl současné cítění Němců i Čechů. Aby zabránil tomuto nacionálně motivovanému odpadlictví,⁴³⁴ které podle jeho přesvědčení stále více hrozilo, neváhal nakonec v roce 1936 z pastýřských důvodů navrhnout i značně radikální požadavek národnostního rozdělení národnostně smíšených far na české a německé.⁴³⁵ Takový požadavek byl do jisté míry souběžným s požadavkem národnostního rozdělení českých zemí a vytvoření autonomních kulturních oblastí, který měla ve stejné době v programu Sudetoněmecká strana. Vycházel nicméně konsekventně z předpokladů daných pojetím křesťanského nacionalismu.

V národnostně stále zjitřenější atmosféře první republiky druhé poloviny třicátých let narazilo pojetí křesťanského nacionalismu na naprosté nepochopení vyššího katolického kléru, který byl z podstatné části národnostně český a chápal takové úvahy jako rozbíjení jednoty církve v Československu. Je dosud nezodpovězenou otázkou, nakolik právě národnostní cítění československé církevní hierarchie ovlivňovalo vývoj v katolické církvi v první Československé republice. Letmý pohled do zpráv rakouského vyslance v Československu ve třicátých letech naznačuje, že to nebyl faktor nevýznamný a že údajně čeští církevní hodnostáři ve jménu státní jednoty bránili určitým opatřením, navrhovaným německými hodnostáři, která měla směřovat k uvolnění největšího národnostního napětí.⁴³⁶

434 Srov. WINTER, Eduard: Katholische Kirche und die nationale Frage in den Sudetenländern. Volk und Glaube 1, 1936, s. 221. *Der heidnischen Uebersteigerung des Nationalismus kann nur begegnet werden, wenn die völkische Wirklichkeit beachtet und durch eine auf die völkische Eigenart besonders eingestellte Seelsorge geheiligt wird. Eine gewaltige Naturerscheinung, wie die nationale Selbstbesinnung der Völker in unseren Tagen kann nicht bekämpft werden durch Leugnung oder Uebersehen, sondern muß gemeistert werden durch Ordnung und Verchristlichung.*

435 WINTER: Katholische Kirche, s. 217–221. Viz také Nationale Teilung katholischer Gemeinden. Wartburg 35, 1936, č. 13, s. 516.

436 Jak ukazují zprávy vyslance Marka, zdá se, že jednou z třech ploch byla organizace Katolické akce v Československu. Zatímco němečtí zástupci kléru požadovali udržovat v zásadě nezávislou německou centrálu, čeští zástupci to nepodpořili a celostátní hlavní sídlo německých katolíků bylo zakázáno. Takové kroky vytvářely napětí mezi představiteli obou národností: *Bereits in früheren Berichten wurde ja auf Differenzen zwischen den tschechischen und deutschen katholischen Kreisen verwiesen und besonders die Schwierigkeiten dargelegt, welche von tschechischer Seite den deutschen Katholiken bei dem Versuch, die actio catholica innerhalb des deutschen katholischen Lagers zu organisieren, bereitet werden. In deutschen katholischen Kreisen ist man überdies der Ueberzeugung, dass die Tendenz bemerkbar sei, die nationale Sektionierung in der religiösen Arbeit scheinbar verschwinden zu lassen, in Wirklichkeit aber dem tschechischen Uebergewicht zum*

Ale jeden dopis, který na podzim roku 1936 obdržel Winter od litoměřického biskupa Antona Webera, naznačuje, že výše uvedená poznámka mohla být rakouskému vyslanci tlumočena někým z nacionálně citlivějších představitelů německého kléru. A nemuselo to tedy vůbec znamenat, že se v církevních strukturách v Československu vytvořila nějaká trvalá česko-německá konfliktní zóna. Pohoršení litoměřického biskupa Webera vyvolala Winterova veřejná kritika z článku o národnostní otázce a katolické církvi. Winter nepřímou kritizoval, že v kněžském semináři se němečtí kněží musí učit písmo svaté a skládat zkoušky v českém jazyce. To prý nebylo správné, protože k tomu, aby mohli být sebevědomými německými kněžími a dokázali šířit katolickou víru v německém obyvatelstvu, měli nejprve být vzdělávání v mateřském jazyce a v německých kulturních hodnotách. To samé mělo platit pro české studenty teologie s výukou v českém jazyce a v českých kulturních hodnotách. Teprve národně sebevědomí lidé mohli podle Winterova přesvědčení uznávat člověka jiného národní „ducha“. Proto teprve potom měly být kněží vzdělávání také k poznávání druhého národa ve všech historických souvislostech.⁴³⁷ Biskup Weber napsal Winterovi třístránkový dopis, v němž se Wintera tázal, zdali tím také vybízeli studenty, aby sami začali určovat, co se mají učit. V horším případě považoval Winterova slova za výzvy k „čistokrevnému bolševismu“ (*reinrassiger Bolschewismus*), v lepším případě je to prý bylo nutné vnímat jako výchovu k neuznávání autorit a tedy prý ke „kulturnímu bolševismu“. Weber dále psal, že po teoretické stránce s Winterem nelze než souhlasit. Ale v konkrétní rovině prý lze vidět, že návrhy psal člověk naprosto neznalý skutečných poměrů, který praktické rovině nerozumí, nezná finanční možnosti apod. Smyslem výuky v českém jazyce vůbec nebylo nějak přiblížit německým adeptům kněžství kulturu a dějiny českého národa, ale čistě praktická potřeba přinutit je, aby se seznámili s jazykem druhého národa. Těžko totiž bylo možno očekávat od průměrných kandidátů kněžství, že se česky budou učit z vlastní vůle a záliby. A Weber striktně od-

Siege zu verhelfen. Österreichisches Staatsarchiv (dále ÖSA), Archiv der Republik, Gesandtschaft Prag, k. 38, Marek spolkovému ministrovi 22. 11. 1935.

437 WINTER: Katholische Kirche, s. 219: *Vor allem wird es notwendig sein, daß ein gebildeter, volksbewußter Klerus heranwächst. Um nicht der nationalen Ueberhitzung zu verfallen, muß dieses Volksbewußtsein stets durch die Liebe zu Christus, dem Herrn über allen Völkern, geläutert sein. Weiters muß die Hinordnung zum anderen Volke gepflegt, die historischen Zusammenhänge müssen herausgestellt werden. Die gute Kenntnis der Sprache und Kultur des anderen Volkes ist den angehenden Priestern zu vermitteln. Verständnis und Sympathie für das andere Volk kann nur durch liebevolle Einführung in dessen eigenständiges Wesen erweckt werden, niemals aber durch den Zwang in der Sprache des andern Volkes zu beten, Vorlesungen zu hören, Prüfungen abzulegen. Voraussetzung ist auch hier stets die gründliche Pflege der eigenen Muttersprache, die ernste Vertiefung in Geschichte und Kultur des eigenen Volkstums. Nichts ist gefährlicher als die Verwischung und Vermischung der völkischen Eigenart, die weder tschechisch noch deutsch ist. Gerade der Erziehung der angehenden Priester obläge es, die Natur nicht zu unterdrücken [...], sondern anzuerkennen und zu erheben. Zur Natur des Menschen gehört die Zugehörigkeit zu einem Volke. Diese Zugehörigkeit hat nicht nur den Leib, sondern auch den Geist des Menschen geprägt. [...] Die Einführung in die Seelsorge muß unbedingt in der Muttersprache erfolgen.* (Zdůraznění v originále.)

mítl také Winterův návrh na rozdělení farností. Z vlastní zkušenosti v národnostně smíšených farách věděl, že národně uvědomělé stanovisko faráře nemusí nutně vést k odchodům jinonárodních věřících z církve. Ale především se domníval, že rozdělení far by bylo smysluplné pouze ve velkých městech, kde se lidé vzájemně osobně neznají. Ale v menších městech a na vesnicích, kde každý zná každého, by rozdělení podle národnostního klíče bylo „velkým zlem“. Jenom by ještě zvětšilo národnostní nevraživost na sebe jinak vzájemně odkázaných lidí.⁴³⁸

Winterovy aktivity nenašly stoupence ani ve vysokých církevních kruzích kolem arcibiskupa Karla Kašpara. Konzervativní arcibiskup jej na jaře 1936, kdy Winter působil jako děkan Teologické fakulty,⁴³⁹ přísně pokáral za to, že se jako oficiální a aktuálně nejvyšší zástupce katolické teologie v Čechách účastnil instalační přednášky děkana Husovy československé evangelické fakulty bohoslovecké Ferdinanda Hrejsy. Winter se marně obhajoval, že si jen jako soukromá osoba šel poslechnout vědeckou přednášku svého vědeckého kolegy, významného evangelického teologa a církevního historika. Arcibiskup, rozezlený novinovými zprávami o účasti oficiálního představitele katolické teologie na půdě protestantské fakulty, kterou prý navíc nikdo nedementoval, takovou „výmluvu“ nepřijímal. „Účast [...] Eduarda Wintera [na instalaci děkana evangelické fakulty] se nicméně nedá omluvit,“ psal arcibiskup v dopise proděkanovi Teologické fakulty. Vyčítaje v závěrečném biblickém odkazu Winterovi snahu zalíbit se lidem více než Bohu děkan pokračoval: „Děkan katolické teologické fakulty přece musí vědět, že jeho přítomnost bude zcela určitě zneužita, což se také stalo! Velevážený děkan by se měl držet daleko nejen jako katolík, zvláště když je navíc katolickým knězem, nýbrž docela určitě jako vychovatel katolických duchovních. [...] Chci doufat, že se o tom nedoví S. Congr. Seminariorum et Universitatum.“⁴⁴⁰ Výmluva [...] že šlo o soukromou účast vědecké přednášky ...] je ovšem velmi slabá, odhlížeje od toho, že instalační proslovy vycházejí obvykle tiskem. Spíše se mi zdá, že zde byl jiný důvod, o němž mluví sv. Pavel v listu Galatejským (I, 10).“⁴⁴¹ O rok později se na svého teologa

438 SOA Litoměřice, Ordinariát Litoměřice, k. 91, i. č. sine, Weber Winterovi (nedatovaný průklep dopisu). Datace na konec podzimu vyplývá mimo jiného z dopisu rektora F. Wagnera, který na situaci v litoměřickém kněžském semináři Webera upozornil. Dopis byl datován 18. 10. 1936.

439 Winter byl zvolen děkanem Teologické fakulty Německé univerzity v květnu 1935 na obvyklé roční funkční období. Jinak byl několik let také členem akademického senátu.

440 Myšlena je papežská kongregace pro katolické vzdělávání, působící velkou část 20. století pod názvem *Congregatio de Seminariis et Studiorum Universitatibus*. Viz Congregation for catholic education. In: http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/ccatheduc/documents/rc_con_ccatheduc_20051996_profile_en.html (cit. 10. 8. 2016).

441 AUK, Děkanát Teologické fakulty Německé univerzity, sg. 119/1936, dopis arcibiskup K. Kašpar proděkanovi Steinmetzerovi z 13. 3. 1936. Výše jde o můj překlad, ponechal jsem arcibiskupovo psaní papežské instituce. Zdůraznění v originále. Zde viz také předcházející dopis K. Kašpara, adresovaný Děkanátu Teologické fakulty z 18. 2. 1936 a kopii Steinmetzerova vysvětlení arcibiskupovi z 4. 3. 1936. Zprávu podle arcibiskupova prvního dopisu publikoval Telegraf 12. 12. 1935. Text je v němčině citován, s opravou názvu papežské instituce, také ve WINTER: Mein Leben im Dienst des Völkerverständnisses,

obracel arcibiskup rozhněvaně znovu. Tentokrát nebyl příčinou výtek Winterův široce ekumenický přístup, ale názory a aktivity vyplývající z ideje křesťanského nacionalismu, které arcibiskup označil v několikastránkovém dopisu znakem „hypernacionalismu“. Arcibiskup použil stejný pojem, kterým ve stejné době papežská encyklika „S palčivou starostí“ (*Mit brennender Sorge*) důrazně varovala katolické věřící před scestím a nebezpečím nacionálního socialismu.⁴⁴²

Od přelomu let 1937–1938 se činnost Winterova kruhu, Staffelsteinu a pod něj spadajících mládežnických organizací dostala pod kritické oko nejen ze strany vysoké katolické hierarchie. Důvodem byly stále častější kontakty Staffelsteinu se Sudetoněmeckou stranou a jejími větvemi, překvapivě silné vzrušení z „pozitivních rysů německé revoluce“, jak bylo často dění v hitlerovském Německu na stránkách Volk und Glaube hodnoceno ve snaze paušálně neodsuzovat, a nakonec neskryvané nadšení z „anšlusu“ Rakouska. Když pak v květnu 1938 chlapecké (*Pfadfinderkorps St. Georg*) i dívčí složky vstoupily do organizace Národní mládeže sudetoněmecké (*Sudetendeutsche Volksjugend*), jednotné mládežnické organizace SdP, objevil se v Praze anonymní pamflet o „hrobařích sudetoněmeckého katolicismu“, který vinil Staffelstein a jeho vedení z podpory nacionálního socialismu a myšlenek směřujících k vytvoření jednotné německé národní církve.⁴⁴³ Jiný kratší pamflet o aktuálních poměrech v sudetoněmeckém katolicismu, který pocházel rovněž z léta 1938 a viděl doslova povstat „Jidáše nad sudetoněmeckou zemí“,

s. 83. Zde je obsáhle citováno i z Winterovy odpovědi arcibiskupovi z 23. března 1936 i z druhého dopisu arcibiskupovi z 24. 4. 1936. Na přednášku prý byl pozván profesorem F. M. Bartošem, kterého prý potkal v univerzitní knihovně. V autobiografii z roku 1945 (Bolzano-Winter Archiv, Strojopis Mein Leben im Dienst einer humanistischen Erneuerung, vor allem Staffelsteins, s. 128–129) proti tomu Winter říká, že na přednášku byl pozván profesorem Hromádkou. Tady také vysvětloval, že v důsledku arcibiskupovy kritiky prý děkanské záležitosti prozatím přenechal proděkanovi Steinmetzerovi a odjel do zahraničí. Podle obou autobiografií po návratu odeslal podle konceptu, vytvořeného společně s profesorem Merkle, arcibiskupovi nový dopis, v němž byl odhodlán jít s celou záležitostí před veřejnost. Na to měl být pozván na osobní audienci k arcibiskupovi, k níž došlo, a tím byla záležitost urovnána. Podle dopisu citovaného ve vydané autobiografii (s. 84–85) doslova žádal o zproštění přednášek, pokud je to s jeho „nekřesťanským smýšlením“ vážné, čímž ztratil arcibiskupovu důvěru, a pohrozil, že takovým krokem však arcibiskup zburcuje širokou kněžskou i laickou veřejnost. Winter to na rozdíl od autobiografie z roku 1945 ve vydané autobiografii rozvádí do širokého příběhu o prvním konfliktu s církví a o tom, jak byl již v roce 1936 ochoten ukončit své působení na Teologické fakultě. Dochoval se koncept dopisu z 18. 4. 1936 určený proděkanovi Steinmetzerovi, v němž ho informuje o svém úmyslu vzdát se děkanské funkce i přednášek, pokud nebude mít znovu důvěru arcibiskupa. Viz ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 510.

442 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 510, Kardinál Kašpar Winterovi z 22. 3. 1937. Citováno také WINTER: Mein Leben, s. 87. Arcibiskupův dopis byl reakcí na Winterův článek Katholische Kirche und nationale Frage in den Sudetenländern. Volk und Glaube 1, 1936, s. 217–221. O papežské encyklice podrobněji viz ŠEBEK: Mezi křížem, s. 283–286.

443 CHRISTIANUS (pseudonym, pravděpodobně F. Glaser): Die Totengräber des sudetendeutschen Katholizismus, Prag 1938. Již počátkem roku 1938 se Winter bránil kritikům označujícím představitele Staffelsteinu za *Nazisten im katholischen Lager*. Viz WINTER: Rundschau. Offene Worte zu einer ernsten Sache. Volk und Glaube 3, 1938, s. 16–18.

kritizoval Staffelstein, že německví mu bylo nakonec důležitější hodnotou než příslušnost ke katolické církvi. Anonymní autor k tomu upřesnil, že „při pozorování katolicismu si [členové Staffelsteinu] nasazují černé brýle, [zatímco] v dnešním nacionálněsocialistickém Německu vše spatřují v nejružovějším světle“.⁴⁴⁴

Kontakty s českým prostředím

S tím, jak Winter s prvními historickými studii vstupoval do povědomí českých a českoněmeckých kulturních elit, především profesorů na pražské Německé univerzitě, se pole jeho působnosti nejspíše od konce dvacátých let rozšiřovalo rovněž o kontakty s prostředím nekonfesijně nebo nadkonfesijně nacionálním.

Winterova pověst v české části prvorepublikové společnosti třicátých let byla velmi dobrá. Dveře mu otevřela jeho bolzanovská bádání, díky nimž byl zapojen také do činnosti komise pro vydávání Bolzanových spisů při Královské české akademii věd, která byla zřízena v roce 1922 a patronát nad ní držel prezident republiky T. G. Masaryk.⁴⁴⁵ Od úspěšné biografie o Bolzanovi navázal také kontakty s českými historiky starší i mladší generace (J. Šustou, J. Pekařem, K. Kroftou, Z. Kalistou, F. M. Bartošem) a přátelsky se s nimi stýkal přinejmenším do let 1939–1940. Josef Šusta inicioval nejenom český překlad Bolzanova portrétu,⁴⁴⁶ o dva roky později vyslal Wintera dokonce jako československého zástupce na zasedání Mezinárodního ústavu pro intelektuální spolupráci (*Institut International de Coopération Intellectuelle*) do Paříže.⁴⁴⁷ Ministr zahraničí Krofta se domníval, že je takřka ve státním zájmu „žádoucnou připoutat i jeho [tj. Wintera] pevněji k lodi našeho státu“.⁴⁴⁸ Winter se stal členem Kroftou založené Československé společnosti pro studium menšinových

444 (Anonymus): Judas über Sudetenland. Prag 1938, s. 20: *Während sie bei der Betrachtung des Katholizismus eine schwarze Brille aufsetzen, sehen sie im heutigen nationalsozialistischen Deutschland alles im rosigen Licht.*

445 Proti pozdní Winterově vzpomínce (WINTER: Aus einem halben Jahrhundert Bolzano-Forschung, s. 215–216), že členem komise se stal již v roce 1928, archivní materiál dokládá, že Winter byl členem komise jmenován teprve na jaře 1934. AAV ČR, Královská česká společnost nauk, inv. č. 292, sg. 141b, Winter generálnímu tajemníkovi komise 14. 4. 1934. Winter se při práci v komisi seznámil např. s matematikem prof. B. Bydžovským, který působil jako hlavní tajemník komise.

446 KALISTA: Po proudu, s. 160.

447 Viz NA, Pozůstalost K. Šusty, k. 12, Winter Šustovi z 3. 2. a 14. 7. 1937. Také viz WINTER: Mein Leben, s. 95, KALISTA: Po proudu života (2), s. 181. Kalista hovoří o Kroftovi jako původci iniciativy vyslat jako zástupce Wintera a mylně mluví o Ženevě, kde v rámci institucí Společnosti národů sídlila Mezinárodní komise pro intelektuální spolupráci (*Commission Internationale de Coopération Intellectuelle*). Ženevská komise (zřízená 1922) byla základem meziválečného systému mezinárodní intelektuální a vědecké spolupráce. Pařížský Mezinárodní ústav pro intelektuální spolupráci začal pracovat v roce 1926 a byl v podstatě výkonným orgánem ženevské komise.

448 KALISTA: Po proudu života (2), s. 160.

otázek.⁴⁴⁹ Krofta snad uvažoval v roce 1935 také o vydání dějin českých Němců, které měli napsat němečtí učenci v pročeskoslovenském duchu. Vedle profesorů Franze Spiny a literárního vědce Herberta Cysarze padlo také Winterovo jméno.⁴⁵⁰ Žádná takto koncipovaná kniha sice nevyšla, jako 9. svazek edice Národnostní otázky však vyšla kniha Němci v Československé republice o sobě, kde se skutečně objevila krátká historická esej pocházející z Winterova pera.⁴⁵¹

Výše zmíněné kontakty k protestantskému prostředí kolem české YMCA sahají patrně k polovině roku 1934, kdy se Winter osobně seznámil s Emanuelem Rádlem během organizace 8. mezinárodního filozofického kongresu, který se konal v Praze. Bližší vztah než s Rádlem ale navázal během prodiskutovaných setkání na letních akademických táborech YMCA s teologem Josefem Luklem Hromádkou. O něm se Winter v pozdní autobiografii vyjádřil, že mu byl duchovně jedním z nejbližších lidí. Jejich životní cesty se však brzy rozešly (Hromádka byl za druhé světové války v americkém exilu) a vzájemné kontakty se po dlouhé odmlce obnovily až v polovině padesátých let. Omezily se na letmé přátelské pozdravy a občasnou výměnu publikovaných textů.⁴⁵² V polovině třicátých let si Winter mezi mladými protestanty vybudoval pověst „apoštola národnostního smíru“,⁴⁵³ ačkoliv jeho bolzanovská inspirace o práci na společném domově byla kriticky přijímána jako „poněkud romantická“ a kvůli absenci konkrétního společného ideového programu, který by mohl být označen jako československý, i jako nedostatečná.⁴⁵⁴ Paradoxně slabší byly zřejmě jeho kontakty s českým katolickým prostředím. V polovině třicátých byl v kontaktu přinejmenším s lidmi kolem časopisů Řád a Obnova. Býval také účastníkem letních katolických akademických konferencí v Dalečíně a v roce 1935,

449 Krofta nechal v časopise společnosti přetisknout dva Winterovy texty: Bolzano jako národní vychovatel Čechů a Němců. Národnostní obzor 4, 1934, s. 86–88, a Národnostní myšlenka a sudetoněmečtí katolíci. Národnostní obzor 9, 1938, s. 4–9.

450 BArch Berlin, R 153, sg. 1324, noticka z rozhovoru s Oberdorfferem v Liberci 27. 8. 1935. Ve zprávě se psalo: *Es sei zu befürchten, dass diese sudetendeutsche Geschichte ein Hilfsmittel im Dienste der tschechischen Idee wäre. Man ist deshalb noch nicht einig, wie gegen dieses Unternehmen vorgegangen werden soll, ob man den zur Mitarbeit aufgeforderten Forschern raten sollte, sich nicht daran zu beteiligen, oder ob man andererseits versucht, zuverlässige Kräfte hineinzubringen.*

451 Němci v Československé republice o sobě. Praha 1937.

452 WINTER: Mein Leben, s. 70. V Hromádkově pozůstalosti se nachází devět Winterových dopisů a dva koncepty Hromádkových odpovědí z let 1956–1961, za jejichž kopie děkuji Šimonu Trusinovi. Přinejmenším jednou se oba učenci v Praze setkali a Winter si pak pochvaloval harmonické souznění jejich myšlení (Winter Hromádkovi z 18. 10. 1961).

453 PLECHÁČ: X. vysokoškolská a učitelská konference, s. 302.

454 MAREŠ: Českoněmecké hovory, s. 291. Winter kritiku přijímal, domníval se však, že sudetské Němce, kteří jsou prý myšlenkami obráceni do Německa, je nejprve potřeba získat pro myšlenku české vlasti (*Heimatgedanke*). Autor zprávy pokračoval: „Úkol dáti duchovní předpoklady pro vzájemnou spolupráci, přenášejí [Winter] na bedra českého národa. Češi mají úkol postavit ideologii dost nosnou a přijatelnou i pro Němce.“ Debata německých i českých účastníků dál vedla k otázce, zda lze postavit tuto ideologii na Masarykově pojetí českých dějin a českého státu. Brzy však ztroskotala na rozdílném vnímání Masaryka, který byl pro německé účastníky představitelem zastaralého pozitivismu 19. století.

když nakladatelství Akord připravovalo český překlad jeho Bolzanovy biografie, publikoval v časopise Akord o Bolzanovi dva drobné články.⁴⁵⁵

Ani politické otřesy let 1938–1939 zprvu nepřerušily jeho spolupráci s českými učiteli. V roce 1939 vyšel Winterův příspěvek pro Mathesiův velký sborník *Co daly naše země Evropě a lidstvu*, který sice začal vznikat již rok před mnichovskými událostmi, ale Winter v něm přesto ponechal všechny zmínky o Husserlovi, byť byl židovského původu.⁴⁵⁶ Winter nechal vyhotovit překlad knihy *Tausend Jahre Geisteskampf im Sudetenraum*, který si přál vydat s předmlouvou Josefa Šusty a stejně jako v případě překladu Bolzanovy biografie doplněný i o Kalistovy poznámky.⁴⁵⁷

První sjezd československých historiků (květen 1937). Winter se nachází ve třetí řadě pátý zleva. Po jeho pravé ruce sedí J. Pfitzner. [zdroj: Bayerisches Hauptstaatsarchiv]

455 WINTER: Bernard Bolzano, s. 40–42, TÝŽ: Sociální etika, s. 65–70. K účasti na konferenci v roce 1935 srov. program Příloha Akordu, *Duchovní život – Zprávy z Dalečína 1935*, s. 44–46. Za upozornění na program děkuji P. Husákoví. Srov. také WINTER: *Mein Leben*, s. 91.

456 WINTER, Eduard – VETTER, Quido: Bernard Bolzano, filozof a matematik. In: MATHESIUS, Vilém (ed.): *Co daly naše země Evropě a lidstvu*. Praha 1939, s. 180–186. O historii vzniku knihy se píše v předmluvě v dosud posledním vydání, kde je taktéž upozorněno na to, že Winter neodstranil odkaz na Husserla zakázaného v antisemitské Třetí říši. Viz TOMĚŠ, Josef: Odkaz, který zavazuje. In: *Co daly naše země Evropě a lidstvu*, 2. sv., Praha 1999, s. 9–17.

457 NA, Pozůstalost J. Šusty, k. 12, Winterovy dopisy Šustovi z 15. 10. a 26. 10. 1939.

Kniha vyšla v Kuncířově nakladatelství vydávajícím katolicky orientovanou literaturu v roce 1940 nakonec opravdu drobně pozměněná, ale bez Šustovy a Kalistovy účasti.⁴⁵⁸

Mezi německými učiteli

Od počátku třicátých let byl Winter zeširoka rozkročen od kontaktů s českými demokraty až k lidem všenněmeckého ražení, které se o několik let později změnilo na nepokrytě velkoněmecké. Na jedné straně v polovině třicátých let docházelo do Brentanovy společnosti, filozofické společnosti založené z daru prezidenta Masaryka, v níž se stýkali lidé různého původu, náboženství i politického přesvědčení s cílem udržovat a rozvíjet myšlení rakouského filozofa Franze Brentana.⁴⁵⁹ Na druhé straně se ve stejné době stýkal také s profesory, o nichž bylo dobře známo, že byli nacionálními socialisty a antisemity.⁴⁶⁰ Winter dlouhé roky v čele Staffelsteinu prosazoval takovou koncepci podpory německé kultury a společnosti, která byla tehdy mezi tzv. zahraničními Němci velmi rozšířená. Neměla se omezovat na podporu německých menšin a německé kultury pouze v hranicích výmarské republiky, ale měla ji překračovat směrem k utužení jednotného německého (*gesamtddeutsch*) vědomí po celé Evropě, především na východ a jihovýchod za hranicemi Německa. Do roku 1932 získával pro vědeckou i kulturně-politickou činnost podporu od berlínské Deutsche Stiftung přes německé vyslanectví v Praze. Po nástupu Adolfa Hitlera k moci se pravděpodobně orientoval více na Rakousko, odhlédneme-li od vazby na *Nordostdeutsche Forschungsgemeinschaft*, která měla jako svůj prvotní cíl zajišťovat studentskou podporu pro bádání v Německu.⁴⁶¹ Stejně jako křesťanskosociální politik a profesor práva Robert Mayr-Harting⁴⁶² navázal

458 Důvod není znám.

459 Winter se stal členem Brentanovy společnosti v roce 1934, kdy se jejím členem stal rovněž Edmund Husserl. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 510, Jahresbericht der Brentanno-Gessellschaft für das Jahr 1934.

460 Např. v letním semestru 1934–35 ve Winterově církevněhistorickém semináři na Teologické fakultě přednášel Kleo Pleyer o rekatolizaci v době baroka s upřesněním v závorce na „Židovstvo v Čechách“, patrně s určitým antisemitským podtextem. Je zajímavé, že Pleyer měl ve třicátých letech zakázán vstup do Československa. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 510, Kirchenhistorisches Seminar 1934/35. Po roce 1935 se zřejmě seznámil také s Kurtem Oberdorfferem, kterému dokonce v červnu 1936 navrhol, zdali by se nechtěl ucházet o habilitaci pro novější dějiny na Německé univerzitě v Praze. SOkA Most, Pozůstalost K. Oberdorffera, Winter Oberdorfferovi z 4. 6. 1936. Je nepravděpodobné, že by tento pokus byla vlastní Winterova iniciativa. Winter neměl takřka žádný vliv na Filozofické fakultě, natož v historickém semináři. Spíše psal s vědomím W. Wostryho. V záznamech v autobiografii v letech 1939–1940 oslovuje Winter Oberdorffera dokonce jako „přítele“.

461 Winter po válce tvrdil, že s Volksdeutsche Mittelstelle nespolečně pracoval.

462 Mayr-Harting publikoval ve spisech svazu spis Sudetendeutsche Lösung. Viz Veröffentlichungen der OE. K.V.D.A., Volksdeutsche Arbeit. Jahrbuch 1937, s. 55.

Winter kontakty s vídeňskou institucí *Der österreichische Verband für Volksdeutsche Auslandsarbeit*, vedenou štyrskohradeckým profesorem historie a benediktinským mnichem Hugem Hantschem, která si dávala za cíl propagovat a podporovat spolupráci rakouských Němců s Němci v ostatních zemích⁴⁶³ a ostře se distancovala od nacionálněsocialistické kulturní ideologie Hitlerova Německa.⁴⁶⁴ Ve stejné době se díky svým knihám o rakouské restauraci a osvícenství seznámil s významným rakouským historikem Heinrichem Srbikem, který se – jak již víme – pokoušel „celoněmeckou“ ideu přenést do roviny historiografie v podobě „celoněmeckého pojetí dějin“ (*gesamtdeutsche Geschichtsauffassung*). Se Srbikovým žákem a národoveckým katolickým intelektuálem Tarasem Borodajkewyczem Winter od všeobecného vídeňského katolického sjezdu na podzim 1934 udržoval dokonce dlouholeté přátelství.⁴⁶⁵ Osudy těchto tří rakouských historiků se v letech po anexi Rakouska do značné míry rozešly. Jako by se v jejich osudech zrcadlily všechny pozdější rozporuplnosti Winterova života v letech 1938–1945. Zatímco Hantsch byl po březnu 1938 zatčen a po několik měsíců internován v koncentračním táboře, Srbik zastával po celé toto období pozici prezidenta vídeňské Akademie věd a byl rovněž členem nacionálněsocialistického Říšského sněmu. Jak se později ukázalo, Borodajkewycz byl dokonce již od roku 1934 ilegálním členem rakouské NSDAP a později, po přivítaném „anšlusu“ Rakouska, byl aktivním spolupracovníkem vídeňské služebny SD.⁴⁶⁶

463 Podle statutu bylo účelem spolku *die öffentliche Aufklärung über die wirklichen und kulturellen Beziehungen im deutschen Volkstum nach dem Süden und Osten ausging oder sonst mit seinem christlich-abendländischen Kulturberuf verbunden ist*. NA, Presidium ministerstva vnitra, sg. 225–1254/2, s. 18–21. Pražská policie konstatovala Winterovy „úzké kontakty“ s institucí roku 1937. Winter publikoval v obou spolkových ročenkách 1937 a 1938 články o tehdy hojně diskutovaných tématech vztahu katolictví k národnostní otázce v českých zemích a o vztahu kněze a národa. *Katholische Kirche und nationale Frage in den Sudetenländern, Volksdeutsche Arbeit. Jahrbuch 1937*, s. 21–26, a *Theologe und Volk, Volksdeutsche Arbeit. Jahrbuch 1938*, s. 12–15.

464 HANTSCH, Hugo: *Das Auslandsdeutschtum in der gesamtdeutschen Frage. Volksdeutsche Arbeit. Jahrbuch 1937*, s. 9.

465 Borodajkewycz, který se aktivně podílel na organizaci katolického sjezdu ve Vídni, dokonce Wintera navrhoval jako jednoho z hlavních řečníků úvodních slavnostních proslavů sjezdu. K rakouskému historikovi katolického a německonacionálního smýšlení Tarasovi (von) Borodajkewyczovi (1902–1984) dosud není k dispozici žádný odborný portrét. V tisku se nyní nachází můj pokus pod názvem *Taras (von) Borodajkewycz (1902–1984). Zwischen Katholizismus und Nationalsozialismus: Der Versuch, das Unvereinbare zu verbinden*. In: Hruza, Karel (ed.): *Österreichische Historiker. Bd. 3. Především k jeho nacionálněsocialistické a poválečné kariéře a k vídeňským masovým demonstracím, které se v polovině šedesátých let v Rakousku rozpoutaly po některých jeho nacionalistických výrociích s antisemitským podtextem* viz FISCHER, Heinz (ed.): *Einer im Vordergrund. Taras Borodajkewycz. Eine Dokumentation*. Wien – Frankfurt/M. 1966; KASEMIR, Gerard E.: *Spätes Ende für „wissenschaftlich“ vorgetragenen Rassismus. Die Borodajkewycz-Affäre 1965*. In: GEHLER, Michael – SICKINGER, Hubert (eds.): *Politische Affären und Skandale in Österreich. Von Mayerling bis Waldheim, Thaur 1995*, s. 486–501.

466 K Borodajkewyczově spolupráci s vídeňskou služebnou SD viz akta jeho Hauptsturmführera SS Wilhelma Höttla, kde je Borodajkewycz uveden jako jeho spolupracovník. BArch Berlin, SS-Führer-Personalakten, Wilhelm Höttl.

Sociální sítě, do nichž byl Winter zapojen, byly velmi široké a zahrnovaly jak církevní prostředí, tak vědecké i kulturně-politické prostředí téměř bez ohledu na národní nebo politický charakter s jedinou podmínkou, aby činnost v nich bylo možno zařadit pod legitimující „službu“ (sudeto)německému národu. Šíře kontaktů s lidmi různého názorového spektra je zajímavým faktem Winterovy biografie, který mu ulehčoval pronikání do různých prostředí. Zdá se, že v jeho mezilidském jednání převažovala osobní blízkost člověka nad jeho politickými názory a ideologií. Jak v roce 1945 podotkl, „mohl stále rozlišovat osobní od věcného“, a tak dokázal udržovat přátelské vztahy i tehdy, když „věcně s těmi kruhy [myšleno názorovými společenstvími] neměl nic do činění“.⁴⁶⁷

Winterův habitus se na konci třicátých let proti dvacátým letům proměnil. Jak ještě uvidíme, tři původní sociální role se působením proměn politicko-kulturního pole rozvolnily: z pozice církvi oddaného kněze jezuitské výchovy se posunul do nacionální reformně-katolické, církvi velmi kritické pozice; v úplném závěru třicátých let pak vzdá i zápas o katolické obrození sudetských Němců a výrazně se naopak upne k poslední pozici historika dějin myšlení, v níž se bude ve zcela nových podmínkách okupačního nacionálněsocialistického režimu snažit nadále udržovat spojitost se svým původním kněžským a reformně-katolickým posláním.

467 Citát pochází z nejstarší autobiografie *Mein Leben im Dienst der humanistischen Erneuerung, vor allem Staffelsteins*, s. 124 (Bolzano-Winter Archiv), ale znovu byl s lehkou obměnou (vedle slova *sachlich* užívá v citátu také slovo *ideologisch*) přepsán do publikované autobiografie WINTER: *Mein Leben*, s. 91. Původně ho Winter použil pro ohodnocení svých vztahů k časopisu Řád.